

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5230900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Erjanova Amina Kosbergenovna

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Lizing operatsiyalarinin` esabi ha`m onin` analizi

Basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası dotsenti, e.i.k.

Adil`chaev Rustem Tursinbaevich

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil

MAZMUNI

KIRISIW	3
 I-BAP. LIZINGTIN` OPERATSIYALARININ` ESABI HA`M ONIN` TEORIYALIQ TIYKARLARI	 6
1.1. Lizingtin` tu`rleri ha`m lizing operatsiyalarin a`melge asiriw ta`rtibi ha`mde esapqa aliwdin` teoriyaliq tiykarlari	6
1.2. Lizing kompaniyasinda lizing aylanislari esabinin` ha`zirgi jag`dayi	19
1.3. «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpag`istan Respublikasi filialinda lizing aylanislarin esapqa aliwdi jaqsilaw	24
 II-BAP. LIZINGTIN` OPERATSIYALARININ` ANALIZI HA`M ONI JAQSILAW JOLLARI	 30
2.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestiriwshilik - ekonomikaliq minezlemesi ha`m ko`rsetkishleri	30
2.2. Lizingtin` ekonomikaliq ma`nisi ha`m ekonomikani modernizatsiyalaw sharatindag`i a`hmiyeti	41
2.3. Lizing sistemasin engiziwdi ma`mleket ta`repien qollap-quwatlaw ha`m na`tiyjeligin arttiriw jollari	49
 JUWMAQLAW	 59
 PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI	 62

KIRISIW

Temanin` aktuallig`i. O`zbekistanda a`melge asirig`an ekonomikalik reformalar keyingi jillarda awil xojalig`inda turaqli o`siwin ta`miyinledi. Prezidentimiz o`z so`zlerinde «2014 jilda O`zbekistanda diyerli barliq awil xojalig`i eginleri - g`a`lle, paxta, baw-baqsha, paliz eginleri ha`m ju`zimnen joqari zu`ra`a`t alindi. Ma`mleketimiz diyqanlari mol zu`ra`a`t jetistirdi- 3 million 400 min` tonnadan artiq paxta, 8 million 50 min` tonna g`a`lle ha`m tag`i basqada awil xojaliq eginlerinen o`nimler jiyip-terip alindi»-dep awil xojalig`inda qiling`an islerdin` na`tiyjeliligini tikkeley pidaka`rliq miynet, barliq resurs ha`m imka`niyatlardi paydalanilg`anlig`inin` na`tiyjesi ekenligini aytip o`tti. Qilinip atirg`an islerdin` na`tiyjesi awil xojalig`in modernizatsiya qiliwdin` na`tiyjesi menen baylanisli. Awil xojalig`in modernizatsiya qiliwdin` tiykarg`i tayanish deregi bul lizing qatnasiqlari bolip tabiladi. Bazar ekonomikasi sharayatinda lizing sistemasi bekkem orin iyeleydi. Lizing sistemasi ja`hannin` ko`plep ma`mleketlerinde ken` tarqalg`an ha`m ekonomikanin` jan`adan-jan`a tarmaqlarin o`zine kamrap almaqta.

Za`ru`rli awil xojalig`i tovar o`ndiriwshi xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt bolg`an fermer xojaliqlarinin` o`ndiris ko`lemi ha`m finansliq awhali zamanago`y awil xojalig`i texnikalarin satip aliwg`a imka`n bermeydi. Bunday sharayatda lizing sistemasinan paydalaniw za`ru`rligi ja`nede aktualliq ka`sip etedi. Ja`han a`meliyati ta`jiriybesi ko`rsetiwinshe, lizing ja`rdeminde bir waqittin` o`zinde u`lken qarji sariplamastan turip tiykarg`i o`ndiris qurallarini tezda jan`alaw, o`ndiriske zamanago`y texnologiyalardi engiziw ha`m islep shig`arilip atirg`an o`nim ko`lemin ko`beyittiriw ha`m sapasin asiriw mu`mkin.

Ha`zirgi waqitta respublikamizda 40 tan aslam qa`nigelesken lizing kompaniyalari, 20 dan aslam kommertsiyaliq banklari ha`m 15 ten aslam mikro finansliq sho`lkemler lizing xizmeti menen shug`illanbaqta. Respublika boyinsha 25 min`g`a jaqin xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlar lizing sub`ektlari sipatinda lizing protsessinde qatnaspqta. Bul lizing sistemasinin` ma`mleketimiz ekonomikalik turmisinda ken` qulash jayip baratirg`anlig`inan da`lalat bermekte. A`yne payitta ekonomikanin` tu`rli

tarmaqlarinda lizing qatnasiqlari rawajlaniwi tu`rlishe da`rejede ha`m intensivlikte dawam etpekte.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqseti ha`m waziypalari.** Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` tiykarg`i maqseti lizing kompaniyalarinda lizing qatnasiqlarin esapqa aliwdi sho`lkemlestiriwdi teoriyalıq jag`inan ken` jaritiw, a`meliy jaginan ha`zirgi jag`dayi ha`m lizing qatnasiqlarinin` na`tiyjeliligın analiz qilip u`yreniwden ha`mde olarda buxgalteriya esabin jaqsilaw boyınsha metodikalıq ha`m a`meliy pikirler beriwden ibarat boladi.

Usi maqsetlerden kelip shiqqan halda pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **waziypalari** ju`zege keledi. Bul waziypalar to`mendegiler:

- lizing qatnasiqlarinin` esabin sho`lkemlestiriw ta`rtibin ha`m o`zine ta`n o`zgesheliklerin ken`irek u`yreniw;
- lizingtin` gruppalaniwi ha`m lizing operatsiyaların a`melge asiriwdi jaritiw;
- lizing aylanislarinin` na`tiyjeliligın analiz qiliw ha`m olardan na`tiyjeli paydalaniw boyınsha pikirler beriw;
- lizing aylanislari esabin jaqsilaw boyınsha usinis ha`m pikirler islep shig`iw.

Joqaridag`i waziypalardan kelip shiqqan halda «Wzqishloqxujalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qarakalpaqstan Respublikasi filialında lizing aylanislarinin` buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwdi jaqsilawdi teren` u`yreniwden ibarat.

Izertlew ob`ekti ha`m predmeti. Usi pitkeriw qa`nigelik jumisinin` ob`ekti bolip, «Wzqishloqxujalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qarakalpaqstan Respublikasi filialinin` esap ha`m esabat mag`liwmatlari esaplanadi.

«Wzqishloqxujalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qarakalpaqstan Respublikasi filialında lizing aylanislari esabin sho`lkemlestiriw ha`m olardan paydalaniw na`tiyjeliligın asiriw jollarin aniqlaw ha`mde milliy ha`m xaliq-aralıq ta`jiriybeleri tiykarında bazar ekonomikasına sa`ykeslestiriw ta`rtibi pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **predmeti** bolip esaplanadi.

Izertlewdin` teoriyalıq ha`m metodologiyalıq derekleri. Usı pitkeriw qa`nigelik jumisin izertlewi bir qatar ekonomist alımlar ha`mde qa`nirgelerdin` lizing aylanislarinin` esabin sho`lkemlestiriw ma`selelerine bag`ishlang`an miynetleri ha`m ilimiy islerinen paydalanilg`an halda a`melge asirilg`an. Izertlew izertlew protsessinde lizing qatnasiqlarin ha`m olardi esapqa aliwdi reformalastiriw boyınsha qabil qiling`an O`zbekistan Respublikasi Nizamlari, Prezident Pa`rmanlari, Ministrler Komitetinin` Qararlarinan, sonday-aq, buxgalteriya esabin jaritiw ushin O`zbekistan Respublikasi Buxgalterler ha`m Auditorlar Assotsiatsiyasi ta`repinen shig`arilg`an ko`rsetpe ha`m normativlik hu`jjetler de «Wzqishloqxujaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` a`meliy mag`liwmatlarinan, g`alaba xabar quralarında basıp shig`arilg`an ilimiy maqalalardan paydalanildi. Pitkeriw qa`nigelik jumisin jaziwda analiz qiliw ha`m matematikalıq esaplaw metodlarinan paydalanildi.

**Jumistin` ko`lemi ha`m qurami. Pitkeriw qanigelik** jumistin` ko`lemi ha`m qurami jag`inan kirisiw, 2 bap, juwmaqlaw ha`m usinislar, paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat. Pitkeriw qa`nigelik jumistin` qurami onin` maqseti ha`m bag`darlarin toliq sa`wlelendiredi

I-BAP. LIZINGTIN` OPERATSIYALARININ` ESABI HA`M ONIN` TEORIYALIY TIYKARLARI

1.1. Lizingtin` tu`rleri ha`m lizing operatsiyalarin a`melge asiriw ta`rtibi ha`mde esapqa aliwdin` teoriyaliy tiykarlari

A`meliyatta ka`rxanalar ushin lizingten aniq maqsetli paydalaniw waqtinda onin` ko`rinisi, formalari ha`m qollaw ta`rtibi tiykarinda realizatsiya qiliwdi tuwri tan`law za`ru`rli a`hmiyet ka`sip etedi.

Lizingti 2 tiykarg`i ko`riniske: finansliq ha`m operativ lizingke ajiratip u`yreniw qabil qiling`an.

Finansliq lizingte mu`lk sha`rtnama boyinsha onin` normativlik ximet qiliw mu`ddetinde yamasa bunnan kem bolg`an mu`ddetke ha`mde amortizatsiya ajiratpasi normativi esaplanatug`in belgilengen mu`ddetke beriledi. Eger sha`rtnamada ta`repler normativlik ximet qiliw mu`ddetinen kem mu`ddetti tan`lasqan bolsa, sha`rtnamada mu`ddet tamamlaniwi menen mu`lktin` qaldiq quni summasi ko`rsetiledi. Finansliq lizingte sha`rtnamada (ob`ekt) mu`lkti ha`mde o`ndiriwshi (satiwshi)ni tan`law huqiqi lizing aliwshig`a beriledi. Sha`rtnamada ja`ne aldinan lizing aliwshinin` qatnasiqlarg`a ha`m tapsirmasina baylanisli o`ndiriwshi (satiwshi)nin` mu`lkin tan`lawin lizing beriwshi a`melge asiriwi mu`mkin. Barliq jag`dayda da lizing beriwshi mu`lkti qolg`a kirip atirg`an waqitta o`ndiriwshi (satiwshi)ni mu`lk lizingke beriliwi ushin alinip atirg`anlig`in eskertiw lazim.

Finansliq lizingte qosimsha qurallar menen tartiw lizing mu`lkin qolg`a kiritiw protsessi siyaqli za`ru`rli a`hmiyet ka`sip etedi. Ma`selen, bunda: kepillik, girew ha`m qamsizlandiriw sistemasi.

Lizing mu`lkin qolg`a kiritiw protsessi u`sh variantta boliwi mu`mkin:

1. Lizing aliwshi g`a`rezsiz mu`lk ha`m oni o`ndiriwshi (satiwshi)sin tan`laydi, bunda ol kelisim haqin to`lep, sha`rtnama boyinsha lizing aliwshig`a paydalaniw huqiqin beredi;

2. Lizing beriwshi o`ndiriwshi (satiwshi)ni tan`laydi ha`m bunda, mu`lkti jetkizip beriw sha`rti menen lizing aliwshi aldinda juwapkershilik aladi;

3. Lizing beriwshi lizing aliwshini o`ndiriwshi (satiwshi) menen bolatug`in qatnasiqta wa`killik waziypasin orinlaydi.

1.1-keste

Lizingtin` tiykarg`i ko`rinisleri klassifikatsiyasi

Sebepleri	Texnikani qollaw ha`m lizingti sho`lkemlestiriw formalari
Lizing ob`ekglari	Qozg`almas ha`m ko`shpes mu`lk
Kelisimnin` dawamlilig`i	Ob`ektten paydalaniwdin` normativ mu`ddetli finansliq lizing, paydalaniw mu`ddeti normativinen kem bolg`an operativ (ag`imdag`i) lizing
Amortizatsiya sha`rtleri	Toliq, (operativ) amortizatsiyali, toliq, bolmag`an amortizatsiya
Bazar sferasi	Ishki, xaliq-araliq, tranzit
Kelisimnin` sho`lkemlestiriwshilik ko`rinishi	Tikkeley, janapay, qaytariliwshi, "levedj-lizing"
Ximet ko`rsetiw ko`lemi	Sap, toliq ha`m toliq bolmag`an xizmetler toplami menen kompleks
Lizing to`lemlerinin` formalari	Pulli, kompensatsiyaliq, aralas
Saliq jen`illiklerine qatnasig`i	Haqiyqiy, qa`lbeki

Lizingtin` en` ken` tarqalg`an ko`rinishi finansliq lizing bolip tabiladi. Ol mu`lkten paydalaniw da`wirinde mu`lkti uzaq mu`ddetke ha`m toliq qunin qaplawg`a beriwdi na`zerde tutadi.

Operativ (ag`imdag`i) lizing - lizing sha`rtnamasi boyinsha mu`lk lizing aliwshig`a onin` normativlik ximet qiliw mu`ddetinen a`dewir kem bolg`an mu`ddetke beriliwi tu`siniledi. Bul, o`z na`wbetinde, lizing beriwshide mu`lkti ko`p ma`retebe lizingke beriw imka`niyatini jaratadi. Operativ (ag`imdag`i) lizingtin` mu`ddeti sha`rtnamada ta`repler kelisiwine baylanisli ornatiliwi mu`mkin. Sonin` ushin sha`rtnama ob`ekti bolip, operativ (ag`imdag`i) lizingte, ko`birek lizing aliwshilar ushin qisqa mu`ddetli, bir toziwshi yamasa ma`wsimlik islerdi qiliw ushin ha`mde ruwxliy tez toziwshi texnikaliq qurallari ximet qiliwi mu`mkin. Operativ (ag`imdag`i) lizingte de

mu`lkti tan`law huqiqi lizing aliwshida boladi, lekin lizing beriwshi sklatinda bar bolg`an mu`lkten tan`law imka`niyati menen shegaralanadi.

1.2 - keste

Finansliq lizingtin` qatnasiwshilarinin` o`z-ara baylanislari

O`z-ara qatnasiqlar qurami	A`melge asiriw`a jantasiw
Mu`lkti ha`m oni islep shig`ariwshi (satiwshi)sin tan`law	Lizing aliwshi a`melge asiradi
Mu`lkti qolg`a kiritiw	Finanslastiriwdi toliq, yamasa ayrim lizing beriwshi mu`lkti islep shig`ariwshi (satiwshi)ni ma`lim qilip a`melge asiradi
Lizing protsessinde qatnasiwshilar qatnasiqlari (islep shig`ariwshi, satiwshi), lizing beriwshi, lizing aliwshi)	Potentsialli qatnasiwshilar sipatinda
Mu`lkti jetkizip beriw sha`rti ushin juwapkershilik	Islep shig`ariwshi (satiwshi)ni lizing beriwshi tan`lamasa, lizing aliwshi aldinda juwapkershilikti mu`lk islep shig`ariwshi (satiwshi) o`z moynina aladi
Mu`lkti satip aliw huqiqi	Usi xuqiqta sha`rtnama mu`ddeti tamamlang`annan son` lizing aliwshi iye
Mu`lk qamsizlandiriwi ha`m servis xizmetin ko`rsetiw	Lizing aliwshi a`melge asiradi
Mu`lktin` tosattan isten shig`iwi, nabit boliw, jog`altiya riski	Mu`lk lizing aliwshig`a berilip atirg`an waqitta og`an o`tedi
Lizing mu`ddetinin` dawamlilig`i	Mu`lk qunin qaplaw ha`m ximet ko`rsetiw din` normativlik mu`ddetine jaqin
Sha`rtnama da`wiri dawamindag`i lizing to`lemleri ko`lemi	Sha`rtnama imzalang`an waqittag`i lizing mu`lki bahasinin` toliq, quninda
Lizing mu`lkinin` esabi	Lizing beriwshinin` balansinda ha`m lizing aliwshinin` balanstan tisqari 001-schyotinda yamasa o`z-ara sha`rtnamag`a muwapiq,

Lizingtin` operativ (ag`imdag`i) ha`m finansliq lizingke bo`liniwi O`zbekistanda kelisim ob`ektin qaplaw da`rejesi menen bo`lek aniq pariqlanadi.

Buxgalteriya esabinda "finansliq lizing" ha`m "operativ (ag`imdag`i) lizing" atamalari lizing kelisimi esabi menen tikkeley baylanisli. Bunda, finansliq lizing a`meliyatinda barliq ta`wekelshilik (risk) ha`m da`ramatlar mu`lk iyesi menen baylanisli, kelisim arqali aniqlandi ha`m lizing beriwshiden lizing aliwshig`a o`tedi ha`mde lizing

aliwshida mu`ddet juwmag`ında mu`lk o`zlestiriledi.

1.3 - keste

Operativ lizing o`zgeshelikleri

Qatnasiqlar qurami	A`melge asiriliwina jantasiw
Lizing mu`lki	Ko`sher ha`m ko`shpes mu`lk lizing beriwshinin` o`z mu`lki esaplanadi
Lizing aliwshinin` huqiqi	Sha`rtnamani mu`ddetinen aldın toqtatiw ha`m lizing beriwshige mu`lkti qaytariw
Mu`lktin` qaytariliwi boyınsha qatnasiqlar	Lizing aliwshi sha`rtnamada kelisilgen mu`lk qunındag`i pariqtı ma`lim bir mu`ddetke qaplaydı (mu`lktin` tamamlaniw quni menen na`zerde tutilg`an qaldıq, quni arasındag`i pariqtı).
Lizing to`lemlerinin` stavkalari	Qag`iydag`a ko`re lizing beriwshi ta`repien o`tkiziletugin servis xızmetlerin o`z ishine alg`an barlıq qa`rejetlerinin` joqarılılıg`i.
Lizing kelisimlerinin` mu`ddeti	Ju`da` qısqa mu`ddet ishinde mu`lktin` fizikalıq toziwi (bir toziwshi, ma`wsimlik ha`m basqalar).
Operativ lizingtin` a`hmiyeti	Lizing aliwshinin` qarjilari qatnaspay atirg`anlig`i sebepli qarjini mu`lk ushin qısqa mu`ddette to`lewde paydalanadı.
Lizing beriwshinin` riski (qa`wip-qateri)	Mu`lk buzılg`anda yamasa jog`atılg`anda onin` qunin qaplawı.
Lizing aliwshinin` kepilligi	Sha`rtnama mu`ddeti tamam bolg`anda mu`lktin` ornatılg`an qaldıq, qunin ta`miyinlew.

Bunda, a`lbette, a`yne lizing aliwshi o`z finansliq esabatında lizing mu`lki quni ha`m lizing beriwshi aldında lizing to`lemleri boyınsha minnetlemelerin ko`rsetiwi lazımlıg`i ma`slahat beriledi. "Finansliq lizing" atamasi ekonomikalıq atamalar so`zliginde bar ekenligine qaramastan, lizing qatnasiqlarin tekg`ana finansliq protsessler sipatında an`law qa`te boladı. Tuwri, lizing gu`mansız finansliq funktsiyani da orinlaydı, yag`niy tiykarg`i fondlarg`a qarji qoyıwdı ta`miyinleydı ha`m lizing aliwshi aylanba kapitalin ko`beyittiredi. Lekın, bul funktsiya lizingtin` qa`legen ko`rinisi, ha`tte a`piwayi aredanin` o`ndiris quralarında da gu`zetiledi. Lizing kelisimin finansliq ha`m operativ (ag`ımdag`i) lizingke bo`liniwi sho`lkemnin` ha`m buxgalteriya esabinin` o`zgesheliklerinde ko`birek belgili boladı.

Yag`niy, mu`lkten paydalaniw sha`rtine baylanisli halda, lizing ornına toliq

ha`mde toliksiz amortizatsiyali ibaralari tuwri keledi.

Finansliq lizing ushin toliq amortizatsiya to`mendegishe xarakterlenedi: mu`lktin` normativlik amortizatsiyasi mu`ddeti menen kelisim dawamlilig`inin` tuwri keliwi; bir ma`rte lizingke berilgende mu`lk quninin` toliq to`leniwi.

O`zbekistan Respublikasi 5-sanli BEMSnin` 24-ba`ntine muwapiq, tiykarg`i qurallarg`a jedellestirilgen amortizatsiyani qollaw na`zerde tutilg`an. Sonin` ishinde, finansliq lizingte de lizing mu`lkine jedellestirilgen usildi qollaw usinis etiledi. Bunda sha`rtnamada ta`replerdin` kelisiwine baylanisli bul haqta saliq organlarinin` usinisi (qatnasiqlarg`a) lazim. Yag`niy, operativ amortizatsiya mexanizmin qollaw zamanago`y texnologiyaliq tarmaqlar ha`m mu`lktin` aniq ko`rinisleri diziminde boliwi lazim ha`mde ol jergilikli ma`mleket organi ta`repien ornatiladi. Amortizatsiya fondlarinin` usi ta`rtipte payda boliwi ka`rxana o`ndirislik quwatlarin jan`alaw ha`m operativ qayta tiklew ushin aniq sha`rt-sharayat jaratadi.

Mu`lk qunin bo`lip to`lewge ruxsat beriwshi toliqiz amortizatsiyali lizing o`z qurami ta`repiinen operativ (ag`imdag`i) lizing ko`rsetkishlerine tuwri keledi. Qag`iydag`a ko`re, ol tiykarinan ko`shpes mu`lk ha`mde ha`r kiyli ko`sher mu`lklerdi o`z qamrawina aladi, yag`niy operativ (ag`imdag`i) lizing mexanizmi arqali (hu`jjetlestiriledi) ko`rsetiledi.

Lizing kelisiminin` tiykarg`i qatnasiwshilarinin` ma`mlekette jaylasqanlig`ina baylanisli ra`wishte lizing ishki ha`m xaliq-araliq lizingke bo`linedi. Ishki lizingte lizing kelisiminin` barliq qatnasiwshilari bolip, bir ma`mlekettin` yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`repleri esaplanadi. Egerde lizing beriwshi ha`m lizing aliwshinin` jaylasqan ma`nzilleri ha`r qiyli ma`mlekette bolsa, xaliq-araliq lizing dep ju`ritiledi. Bunda, lizing aliwshi ushin sha`rtnamadag`i mu`lk shetten keltirilse, ol jaylasqan ma`mlekette xaliq-araliq lizing - import lizing dep ta`riyiplenedi. Eger mu`lk lizing beriwshi jaylasqan ma`mlekette qollanilsa yamasa jiynalsa (satip alinsa), lizing - eksport lizing dep ju`ritiledi. Tuwridan - tuwri, tikkeley xaliq-araliq lizing ko`rinishi bar bolg`an. Bunda, barliq aylanislar o`z-ara ha`r qiyli ma`mleketlerinin` yuridikaliq ta`rep huqiqin alg`an kommertsiyaliq sho`lkemleri ta`repien a`melge

asiriladi. Onin` o`zgesheligi sonda, lizing beriwshi turaqli jasap atirg`an ma`mleketinde eksport kreditin aliw imka`niyatina iye bolip, bunin` menen o`z mu`lki, xizmetin satiw bazarin ken`eyittiriwge erisse, lizing aliwshi ka`rxana bolsa o`ndirisin operativ qayta qurallandiriw ha`m mu`lkten paydalaniwdi toliq finanslastiirwdi ta`miyinleydi.

Lizing to`lemleri o`zgesheligi boyinsha to`mendegishe pariqlanadi: pulli, kompensatsiyaliq ha`m aralas lizing.

Pulli lizing o`zgesheligi ha`mme to`lemler pul formasinda a`melge asiriwda ko`rinedi.

Kompensatsiyaliq to`lemlerdi mu`lkten paydalaniw na`tiyjesinde islep shig`ilg`an o`nimnin` jetkizip beriw yamasa karama-qarsi xizmetler ko`rsetiw formasinda a`melge asiriwdi na`zerde tutadi.

Aralas - pulli ha`m kompensatsiyaliq to`lemler kompleksine tiykarlaandi ha`mde bunda barter kelisimi elementleri qatnasadi.

Saliq, ha`m amortizatsiya jen`illiklerin qollaw sebeplerine ko`re lizing haqiyqiy ha`m qa`lbeki lizingke bo`linedi.

Haqiyqiy lizing huqiqiy baylanislarda a`mel qilip atirg`an nizamshiliqqa muwapiq, lizing formalari tiykarindag`i isbiltermenlik xizmetinin` ekonomikalik quraminda bar.

Qa`lbeki lizing spekulyativ xarakter ka`sip etedi ha`m ma`mlekette a`mel qilip atirg`an saliq ha`m basqa jen`illikler esabinan da`ramat aliwdi na`zerde tutadi. Bunda, lizing omina qisqa mu`ddette to`lew tiykarinda aldi-satti protsesinen paydalaniladi, egerde onin` sha`rtlerinde to`mendegiler aldinan na`zerde tutilmag`an bolsa:

- * lizing aliwshida (olar ta`repiyen aniklang`an sha`rtlerge ko`re) mu`lktin` satiliwi menen toliq amortizatsiyalaniwi;

- * sha`rtnama mu`ddeti dawaminda baslang`ish sinaw menen uzaq mu`ddetli paydalanilg`annan son` mu`lktin` qolg`a kiritilii.

O`zbekistanda lizing kelisimlerinin` o`ndiris qurallari aldi-satti kelisiminen parikli printsipleri ha`zirshe nizamlar menen aniq belgilep qoyilmag`an. Bul, hu`jdansiz isbiltermenlerge da`ramatlardin` u`lken bo`liminin` saliqqa tartiliwinan nizamli bekitip

qaliwg`a imka`n beredi. Bunnan tisqari, O`zbekistan Respublikasi Puqaraliq Kodeksinin` 595, 597, 598-statlarinda arendashi (lizing aliwshi) ha`m satip aliwshini aniq bir a`hmiyeti ta`repiinen ten`lestiriledi. Paydalanilg`an mu`lk qunin kelisim aqirinda to`lew minnetlemesin alg`annan son`, qalg`an mu`ddette arendashi (lizing aliwshi) satip aliwshig`a tiyisli paydalanilg`an mu`lktin` egerde aldi-satti sha`rtnamasinda ol bir ta`rep bolsa, barliq xuqiq ha`m minnetlemelerge iye boladi.

A`meliyatta lizing kelisimleri ko`lemine qarap kishi, orta ha`m iri lizingke bo`linedi.

Kishi lizing - ko`plegen ma`mleketde ken` tarqalg`an. Bunday kelisimlerdin` predmeti bolip, a`dette o`ndiris a`hmiyetine iye bolmag`an (o`ndiris protsessinde qatnaspaytug`in mu`lk-kompyuter) orgtexnika, telefon orayi, qa`wipsizlik tarmag`i sistemasi ha`m basqalar esaplanadi.

Orta lizing - bul bahasi diyerli zamanago`y mu`lk ko`rinisleri - ha`r qiyli a`hmiyetke iye kishi zavodlar, texnologiyaliq sanaat qurallari ha`m basqalardi o`z ishine aladi. Qariydarlardi tan`law lizing beriwshiler (lizing kompaniyalari) menen ha`m tiykarinan jergilikli (finanslastiriwshi) banktin` filiali arqali a`melge asiriladi.

Lizing beriwshiler (lizing kompaniyalari) o`z banki qariydarlari menen islewde bir ta`repten ko`p sanli qariydalar menen islew imka`niyatina iye boladi, basqa ta`repten bolsa kredit qa`wip -qa`ter (risk)lerinen qorg`aw ha`m bahanin` quraliwinda arnawli texnikadan paydalaniwshilardin` qarjisi esabinan kreditlew protsessin optimallastiradi.

Iri lizing kelisimleri (20 mln. sumnan artiq) sonday mu`lklerge mo`ljellengen, bunda samolyotlar, keme-paroxodlar, energetika texnikalari ximet qiladi. Bul bazar sektorinda islew u`lken mug`dardag`i iri finans resurslari ha`mde qatan` lizing beriwshiler (lizing kompaniyalari) qa`nigelerdin` qayta tayarligi talap etiledi, yag`niy o`z-aldina buyirtpashilar ushin arnawli finans sxemasin jaarta aliwshi kadrlar kerek boladi.

Ko`sher mu`lk: texnologiyaliq u`skeneler, transport qurallari, qurilis texnikalarin ha`m basqalardi o`z ishine aladi.

Ko`shpes mu`lkke o`ndiris a`hmiyetindegi bina ha`m qurilmalar kiredi. O`z

na`wbetinde, lizing, isbilermenlik xizmetinin` za`ru`rli ko`rinishi sipatinda qatnashqlardin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikaliq formalarinan ibarat. Quramali sotsialliq-ekonomikaliq protsess sipatinda, ol ko`p ukladli ekonomikani qa`liplestiriwdegi za`ru`rli waziypalardi qamrap aladi: finansliq, o`ndiris, ta`miynat, saliq; ha`m amortizatsiya ajratpalarv jen`illikleri. Bunda aqirg`ilarinan paydalaniwda to`mendegiler gu`zetiledi:

- * lizing mu`lki lizing beriwshi balansinda esapqa alinadi yamasa o`z-ara kelisiw tiykarinda lizing aliwshida ju`ritiledi;

- * lizing to`lemleri lizing aliwshi islep shig`arip atirg`an o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina alip bariladi. Bul, o`z na`wbetinde saliqqa tartilatug`in da`ramat mug`darin kemeyittiredi;

- * jedellestirilgen amortizatsiya, sha`rtnamada kelisilgen mu`ddette esaplanadi. Bul bolsa saliqqa tartilatug`in da`ramat mug`darin kemeyittirip, materialliq-texnikaliq bazanin` jan`alaniwin tezlestiredi.

Kompaniyada lizing joybarin tayarlaw protsessin u`sh basqishina ajiratiw mu`mkin.

Qariydar da`slep qanday u`skenelerdi arendag`a aliwi, ju`klew, transport qamsizlandiriwi, montaj qiliw, iske tu`siriw ha`m xizmetkerlerdi oqitiwdi esapqa alg`an halda, onin` qunin aniklawi lazim. Bunin` ushin bolsa og`an o`ndiriwshi kompaniyanin` baha betii za`ru`r boladi. U`skenelerdi tan`lawda qariydarg`a qa`nigelesken bazar strukturalarit konsalting firmalari, injiniring kompaniyalari ja`rdemge keliwi mu`mkin. Bunnan tisqari, qariydar u`skenelerdi satip aliwi ushin sha`rtnama joybarina iye boliwi kerek, sebebi satiwshi o`z u`skenelerin qanday xak to`lew sha`rtlerinde jetkizip berilip atirganlig`in biliwi da`rkar.

Eki qiyli usil: bank kepilligi astinda aldinan u`skeneler ko`leminin` 15 protsentin to`lew yamasa akkreditiv ashiw a`melde qollaniladi.

Ekinshi basqish - biznes-rejeni tayarlawdan ibarat. Ol barliq texnikaliq finansliq ha`m ekonomikaliq sawallarg`a juwap beredi. U`skeneler qanday mu`ddetke alinip atirg`anlig`i ha`mde qanday mu`ddet ishinde qaytariliwin aniq belgilew bul basqishta

en`u`lken a`hmiyet ka`sip etedi.

U`shinshi basqish - lizingke aliw, arzani usinis etiwdi o`z ishine aladi. Bunda basqa za`ru`r hu`jjetler: Nizam, du`ziw sha`rtnamasi, saliq inspektsiyasi ta`repiyen tastiyiqlang`an balans, biznes-reje ha`m basqalar qosimsha qiliniwi sha`rt.

A`lbette, olar usinis etilgen biznes-rejeni ko`rip shig`adi, ka`rxana finansliq jag`dayin aniklap, onin` kreditti to`lewge qa`biliyetliligin analiz qiladi, za`ru`r koeffitsientlerdi esap-kitap qiladi. Belgilengen normativler do`gereginde xojaliq xizmeti ju`ritip atirg`an xojaliq sub`ektleri menen lizing sha`rtnamalarin du`ziw za`ru`rli basqish sanaladi.

Lizing aylanislarinin` buxgalteriya esabi "Lizing esabi" atli 6-son BEMSna tiykarlanip ju`ritiledi.

"Lizing esabi" atli 6-san BEMSna tiykarinan finansliq lizing to`mendegi sha`rtlernin` birewine juwap beriwi lazim:

- lizing mu`ddeti 12 aydan artiq boliwi kerek;
- lizing mu`ddeti aktivtin` ximet mu`ddetinin` seksen protsentinen kemin quramawi;
- lizing aliwshi aktivti qatan` belgilengen bahada yamasa lizing mu`ddetinen son` aniqlanatug`in bahada satip aliw huqiqina iye bolsa;
- lizing mu`ddeti tamam bolg`annan son`, lizing aktivlerinin` qaldiq quni lizing mu`ddetinin` da`slepki qunina salistirmali jigirma protsentten kem bolsa;
- lizing da`wirindegi lizing to`lemleri summasi lizing aktivleri quninan toqsan protsentten artiq bolsa.

Operativ lizingtin` mu`ddeti mu`lktin` ximet qiliw mu`ddetine salistirmali qisqa (bir jildan kem) ha`m lizing to`lemleri lizing beriwshinin` barliq qa`rejetlerin qaplamaydi. Bunda arendag`a berilgen aktivtin` quni ha`m mu`lkshilik huqiqi arendag`a beriwshide qaladi.

Operativ lizing esabi. Sha`rtnama tiykarinda tiykarg`i qurallar ob`ekti qisqa mu`ddetli arendag`a berilgeninde arendag`a beriwshi alinatug`in arenda haqi summasin 4820 - "Operativ lizing boyinsha alinatug`in to`lemler" esapbetinde esapqa aladi. Bul

esapbeti aktiv bolip, onin` debetinde operativ lizing boyinsha arendashilardan alinatug`in summa, kreditinde bolsa pul qarjilarin esapqa alatug`in esapbetler menen o`z-ara baylanisli halda aling`an arenda haqi summasi sa`wlelendiriledi.

Qisqa mu`ddetli arendag`a beriwden da`ramat alinsa, to`mendegi buxgalteriya jaziwi a`melge asiriladi:

D-t 4820 - "Operativ lizing boyinsha alinatug`in to`lemler" esapbeti;

K-t 9350 - "Operativ lizing boyinsha aling`an da`ramat" esapbeti.

Arenda haqi summasi esap-kitap schyotina kelip tu`skende esapta to`mendegi buxgalteriya jaziwi menen sa`wlelendiriledi:

D-t 5110 - "Esap -kitap schyoti";

K-t 4820 - "Operativ lizing boyinsha alinatug`in to`lemler".

Tiykarg`i qurallar ob`ektin qisqa mu`ddetli arendag`a aliwshi arendag`a aling`an ob`ektin` balans qunin balanstan tisqari 001 - "Operativ lizing boyinsha aling`an tiykarg`i qurallar" esap betine kiris qiladi ha`m to`lewge tiyisli arenda haqi summasin arendag`a aling`an ob`ektten qayjerde paydalaniliwina qarap qa`rejetlerdi esapqa aliwshi tiyisli esapbetlerin (2010, 2310, 2510, 9400) debetlep, 6910 - "To`lenetug`in operativ lizing" esap betinin` kreditine jaziladi. Arenda haqi summasi to`lengeninde to`mendegishe jaziw qilinadi:

D-t 6910 - "To`lenetug`in operativ lizing";

K-t 5110 - "Esap -kitap schyoti".

Operativ lizing boyinsha arenda mu`ddeti tamambolg`annan son`, arendag`a aling`an ob`ektin` balans quni balanstan tisqari 001 - "Operativ lizing boyinsha aling`an tiykarg`i qurallar" esap betinen shig`is qilinadi.

Finansliq lizing esabi. Finansliq lizing ob`ektlerdi bir jildan artiq mu`ddetke, keleside satip aliw yamasa qaytarip beriw sha`rti menen paydalaniwg`a beriwdi ko`zde tutadi. Finansliq lizingtin` ma`nisi mu`lkti bo`lip-bo`lip to`lew tiykarinda satip aliwdi bildiredi ha`m tovar krediti formasina iye boladi. Bug`an lizing mu`ddeti dawaminda lizing beriwshinin` barliq qa`rejetlerin toliq qaplawg`a jeterli bolg`an ha`m og`an payda keltiriwdi ta`miyinleytug`in lizing to`lemleri jiyindisin ko`zde tutqan sha`rtnamalar

kiredi.

Lizing to`lemi lizing ob`ekti qunin, mu`lkti qamsizlandiriw qa`rejetlerin ha`m kredit ushin lizing (protsent) stavkasın o`z ishine kiritken summani quraydi. Lizing aliwshi lizing mu`lkin aktiv quramında esapqa aladi, lizing boyınsha qarizlar bolsa minnetlemeler dep esaplanadi.

Lizing aliwshi balansında lizing aylanislarin esapqa aliw. Lizing aliwshi ka`rxanada lizing aylanislarin esapqa aliw ta`rtibi:

- * transport quralinin` sha`rtnama bahasınan 15% avans o`tkizip berildi:

d-t 4310 - "TMKlar ushin zat jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islewshilerge berilgen avanslar" schyoti;

K-t 5110 - Esap-kitap schyoti";

- * lizingke aliwshi lizing ob`ektin finansliq lizing sha`rtleri tiykarında arendag`a aldi. Transport quralinin` sha`rtnamaliq bahasına:

D-t 0310 - "Finanslaantug`in lizing sha`rtnamasi boyınsha aling`an tiykgarg`i qurallar" schyoti;

K-t 7910 - "To`lenetug`in finansliq lizing"tin` uzaq mu`ddetli bo`limi schyoti;

- * jil basında ag`imdag`i jilda to`lenetug`in lizing to`lemleri summasına:

D-t 7910 - "To`lenetug`in finansliq lizing"tin` uzaq mu`ddetli bo`limi schyoti;

K-t 6910 - "To`lenetug`in lizing"tin` ag`imdag`i bo`limi schyoti;

- * lizing sha`rtnamasi boyınsha aling`an transport quralinin` birinshi jilg`i tiykgarg`i to`lenbesi summasınan aldin berilgen avans summasi uslanip, qalg`an qariz esap-kitap schyotınan o`tkizip berildi:

D-t 6910 - "To`lenetug`in lizing"tin` ag`imdag`i bo`limi schyoti;

K-t 4310 - "TMKlar ushin zat jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islewshilerge berilgen avanslar" schyoti;

K-t 5110 - "Esap -kitap schyoti";

- * transport quralinin` sha`rtnama qunınan birinshi jili to`lenetug`in protsent debitolendi:

D-t 9610 - "Protsentler ko`rinisindegi qa`rejetler" schyoti;

K-t 6920 - "To`lenetug`in protsentler" schyoti;

* esaplang`an protsent summasi esap-kitap schyotinan o`tkizip berildi;

D-t 6920 - "To`lenetug`in protsentler" schyoti;

K-t 5110 - "Esap -kitap schyoti" schyoti;

* lizing aliwshi lizing ob`ekti boyinsha birinshi jili amortizatsiya debitlendi;

D-t 2310 - "Ja`rdemshi o`ndiris" schyoti;

K-t 0299 - "Finanslanatug`in lizing sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardin` toziwi" schyoti.

Keyingi 4 jil ishinde to`lenetug`in tiykarg`i qariz summasi o`tkizip turilsa, 7910 - "To`lenetug`in finansliq lizing - uzaq mu`ddetli bo`limi" esapbeti boyinsha saldo qalmaydi.

Lizingke aliwshi bes jil ishinde sha`rtnamada ko`rsetilgen tiykarg`i summani ha`m onin` protsentlerdi toliq to`legennen son`, lizing ob`ektin o`zinin` balansinga kiris qiladi:

D-t 0100 - "Tiykarg`i qurallar" schyoti;

K-t 0310 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha aling`an tiykarg`i qurallar" schyoti.

Sonin` menen birgelikte transport qurallari boyinsha 5 jil davaminda esaplang`an toziw summasi da kiriske alinadi:

D-t 0299 - "Finanslanatug`in lizing sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardin` toziwi" schyoti;

K-t 0260 - "Transport qurallardin` toziwi" schyoti.

Lizing ob`ektin satiwshi ka`rxanadag`i buxgalteriya esabi.

Lizing ob`ektin satiwshi ka`rxana lizing kompaniyasi menen alip barilatug`in esap-kitapti to`mendegishe ra`smiylestiredi:

* lizing kompaniyasidan jo`netiletug`in lizing ob`ektlari quninan avans alindi:

D-t 5110 - "Esap-kitap schyoti";

K-t 6310 - "Qariydar ha`m buyirtpashilardan aling`an avanslar" schyoti;

* lizing ob`ekti lizing kompaniyasina jo`netilgende:

a) sha`rtnama bahasi;

b) qosilg`an qun salig`i;

D-t 4010 - "Qariydar ha`m buyirtpashilardan alinatug`in schyotlar" schyoti;

K-t 9010 - "O`nim satiwdan aling`an da`ramatlar" schyoti;

K-t 6410 - "Byudjetke to`lemler boyinsha qarizdarliq" schyoti;

* lizing kompaniyasidan jiberilgen lizing ob`ektlari ushin pul kelip tu`skende:

D-t 5110 - "Esap-kitap schyoti";

K-t 4010 - "Qariydar ha`m buyirtpashilardan alinatug`in schyotlar" schyoti;

* byudjetke QQS summasi o`tkizip berilgeninde:

D-t 6410 - "Byudjetke to`lemler boyinsha qarizdarliq" schyoti;

K-t 5110 - "Esap-kitap schyoti";

* aldinan aling`an avans summasi qaplang`anda:

D-t 6310 - "Qariydar ha`m buyirtpashilardan aling`an avanslar" schyoti;

K-t 4010 - "Qariydar ha`m buyirtpashilardan alinatug`in schyotlar" schyoti.

Lizing to`lemlerin o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina o`tkiziw ta`rtibi. "Qa`rejetler qurami tuwrisinda" g`i Nizamg`a baylanisli lizing to`lemleri de qa`rejet ob`ekti bolip esaplanadi. Lizing to`lemlerinin` uliwmalik summasi to`mendegilerden ibarat:

-qaytarilatug`in lizing ob`ektinin` toliq summasidan lizing sha`rtnamasina ko`re satip aling`an mu`lk ushin aling`an kredit resurslar boyinsha to`lenbe;

-lizing beriwshige to`lenetug`in komission to`lenbe;

-qamsizlandiriw to`lemi (eger lizing ob`ekti qamsizlandiriw qilinsa);

-basqa qa`rejetler.

Lizing to`lemleri lizing aliwshi ta`repien islep shig`arilg`an o`nim (jumis, ximet) lerdin` o`zine tu`ser bahasina kiritiledi, sebebi lizing sha`rtnamasin formasi jag`inan arenda sha`rtnamasinin` bir tu`ri dep esaplaw mu`mkin.

Lizing aliwshi lizing mu`lkin asiraw, lizing beriwshi aldindag`i o`z minnetlemesin qamsizlandiriwi qosilg`an halda ob`ektin` qamsizlandiriwi, sonday-aq, eger sha`rtnamada basqa jag`daylarxollar ko`zde tutilmag`an bolsa, bul mu`lkten

paydalaniw, texnikaliq ximet ko`rsetiw ha`m ta`mirlew menen baylanisli, bolg`an qa`rejetlerdi o`z esabinan qiladi.

Arendag`a aling`an tiykarg`i qurallardi saqlap turiw qa`rejetleri o`nim (jumis, ximet)lerdin` o`zine tu`ser bahasina kiritiledi.

1.2. Lizing kompaniyasinda lizing aylanislari esabinin` ha`zirgi jag`dayi

O`zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin` 2000 jildin` 2 noyabrdei 424-sanli "Awil xojalig`in lizing tiykarinda awil xojalig`i texnikasi menen ta`miyinlew is-ilajlari tuwrisinda»g`i qararina tiykarlanip shirket (koopervativ) ha`m fermer xojaliqlari ha`mde mashina-traktor parkleri respublika mashinasazlig`i sistemasindag`i zavodlar ha`m qospa ka`rxanalar ta`repien islep shig`arilg`an traktorlar ha`m orim-jiyim texnikalarin lizingke aliwda to`mendegi jen`illiklerge iye:

- avans sipatinda texnikanin` tekg`ana 15 protsentlik bo`limine to`lenedi;
- texnikaliq 7-10 jilg`a shekem bolg`an mu`ddetke lizingke beriledi;
- lizing marjasi protsenti mug`dari Orayliq Bank qayta finanslastiriw stavkasinin` 50 protsenti da`rejesinen joqari bolmaydi;
- lizing aliwshi ta`repien lizing ob`ekti a`welden qamsizlandirilib, qamsizlandiriw polisi lizing beriwshige usinis etiledi.

Texnikaliq (lizing ob`ekt)in lizingke ra`smiylestirip beriw ta`rtibi lizing aliwshi o`zi tan`lag`an texnikanin` markasi, sani ha`m satiwshisi (islep shig`ariwshisi)n ko`rsetken halda Buyirtpa xati menen mu`ra`ja`t qiladi ha`m to`mendegi hu`jjetlerdi usinis etedi:

- yuridikaliq ta`reptin` ma`mleketlik statistika organinan dizimnen o`tkenligi haqqindag`i Guwaliqnamasi nusxasi;

- aqirg`i aqirg`i esabat sa`nesine aymaqliq saliq inspeksiyasi ta`repien tastiyoqlang`an buxgalteriya balansi nusxasi (balanetag`i 2-forma, byudjetke to`lemeler, debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari haqqindag`i mag`liwmatnama menen birge);

- lizingtin` pu`tin mu`ddeti ushin lizing to`lemlerinin` qaplaniwi prognozin ko`rsetiwshi «Biznes-reje»;

- u`shinshi ta`rep kepilligi yamasa girew sha`rtnamasi;
- lizingtin` pu`tin mu`ddeti ushin qamsizlandiriw polisi.

Lizing aliwshi usinis etken hu`jjetler tiykarinda onin` to`lew qa`bilyeti Kompaniya filialindag`i ekspert xizmetker ta`repien uyreniledi ha`m Eksperttin` unamli yamasa unamsiz juwmag`i shig`arilip, Ekspert ken`esine usinis etiledi.

Ekspert ken`esi «Biznes reje» joybarinin` na`tiyjeliligi boyinsha usinis etilgen hu`jjetler ha`m ekspert juwmag`in ko`rip shiqqan halda lizing aliwshinin` to`lew qa`bilyetin ja`ne bir bar u`yrenip shig`adi ha`mde ashiq hawaz beriw joli menen tiyisli Jiynalis qararin qabil qiladi. Qabil qiling`an qarar mazmuni tuwrisinda 5 ku`nlik mu`ddet ishinde lizing aliwshig`a xabar beriledi.

Ekspert ken`esinin` Texnikani lizingke beriwdi biykar etiw tuwrisinda qarari qabil qiling`an ta`g`dirde, bul haqqinda lizing aliwshig`a sebebi ko`rsetilgen halda xabarnama jiberiledi. Ekspert ken`esinin` unamli qarari qabil qiling`an ta`g`dirde, lizing aliwshi ha`m lizing beriwshi ortasinda lizing sha`rtnamasi du`ziledi.

Lizing aliwshi lizing ob`ekti (traktor)in qamsizlandiradi ha`m qamsizlandiriw polisin lizing beriwshige usinis etedi. Eger, lizing sha`rtnamasina tiykarlanip lizing aliwshi u`shinshi ta`rep kepilligi yamasa girewge mal-mu`lkti usinis etiw minnetlemesin o`z moynina alg`an bolsa, ol jag`dayda, kepillik yamasa girew sha`rtnamasin lizing beriwshige usinis etedi.

Lizing aliwshi lizing sha`rtnamasinda belgilengen avans to`lemleri summasin lizing beriwshige to`lep beredi.

Lizing beriwshi ta`repien Finans ministrligi janindag`i Awildi texnika menen ta`miyinlewji ma`mleket ta`repien qollap-quwatlaw jamg`armasinin` qariz sipatinda lizing joybarina tartiladi.

Aldi-satti sha`rtnamasi ha`m lizing sha`rtnamasinda na`zerde tutilg`an mu`ddetlerde, texnika Lizing aliwshig`a Satiwshi aymag`inda lizingke ra`smiylestiriledi. Lizing aliwshi texnikani o`z qarjisi esabinan ha`m o`zi jallag`an transport ja`rdeminde alip ketedi.

Lizing ob`ekti (eger, ol traktor bolsa) Lizing beriwshi ta`repien

«Ma'mleketliktexqadag'alaw»din` Tashkent qalasi bo`liminde ma'mleket diziminen o`tkiziledi ha`m birden-bir nomer belgisi ha`m texnikaliq pasport alinip lizing aliwshig`a tapsiriladi.

Lizing aliwshi lizingke aling`an traktordi «Ma'mlekettexqadag'alaw»din` aymaqliq rayon bo`liminen dizimnen o`tkizip, oni basqariw ushin texnikaliq talon aladi. Lizing aliwshi lizingke aling`an traktorga kepillikli ta`mirlew xizmeti ko`rsetiliwi ushin oni o`ndiriwshilerdin` aymaqliq Texnikaliq oraylarina dizimge qoyadi.

Lizing aliwshi lizing sha`rtnamasinda belgilengen mu`ddetlerde ha`m mug`darlarda lizing to`lemin a`melge asiradi. Lizing beriwshi ha`m «Ma'mlekettexqadag'alaw» inspektsiyasinin` aymaqliq bo`limi wa`killeri Lizing aliwshinin` texnikadan qanday sharayatlarda ha`m maqsetli paydalanip atirg`anlig`in texnikaliq etiw ushin texnikaliq monitoring o`tkizedi.

Lizing aliwshi barliq lizing to`lemlerin, sonday-aq, lizing beriwshinin` lizing sha`rtnamasi boyinsha qilg`an qa`rejetlerin toliq to`lep bergen ta`g`dirde, lizing ob`ektine bolg`an mu`lk huqiqi Lizing aliwshig`a o`tedi ha`m bul tuwrisinda ta`repler ortasinda «Da`lalatnama» ra`smiylestiriledi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda lizing qatnasiqlarin lizing kompaniyalarinda tuwri esapqa aliw za`ru`rli a`hmiyetke iye boladi. Lizing kompaniyalari lizing mu`lkin satip aliw menen baylanisli qa`rejetler 0800 - «Kapital qoyilmalar» esapbetinde sa`wlelendiredi. Lizing mu`lkin satip aliw lizing kompaniyasinin` o`z qarjilari ha`m qarizg`a aling`an qarjilari esabinan a`melge asiriladi.

Lizing kompaniyasinin` buxgalteriyasinda lizing aylanislari to`mendegishe sa`wlelendiriledi:

* lizing kompaniyasi lizing mu`lkin satip aldi:

D-t 0800 - esap betinin` tiyisli esap beti;

K-t 6010 - "Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in schyotlar".

* satip aling`an tiykarg`i qurallar quni to`lendi:

D-t 6010 - "Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in

schyotlar";

K-t 5110 - "Esap -kitap schyoti".

* lizing ob`ekti tiykarg`i qurallar quramina kiritildi:

D-t 0100 - esap betinin` tiyisli esap beti;

K-t 0800 - esap betinin` tiyisli esap beti.

Lizing aylanislarin a`melge asiriwda lizing beriwshi kompaniyada to`mendegi operatsiyalar a`melge asiriladi:

*finansliq lizing boyinsha tiykarg`i qurallar ob`ekti arendag`a berilgeninde sha`rtnama qunina to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

a) lizing summasinin` ag`imdag`i jilda alinatug`in bo`limine:

D-t 4810 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler";

K-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi";

b) arenda mu`ddetinin` kelesi jillarinda alinatug`in bo`limine:

D-t 0920 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in to`lemler";

K-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi".

Finansliq lizing boyinsha arendag`a berilgen ob`ektin` balans quni esaptan shig`arilg`anda to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi";

K-t 0100 – Tiykarg`i qurallardi esapqa aliwshi tiyisli esap betler.

QQS esaplang`aninda to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi";

K-t 6410 - "Byudjetga to`lemler boyinsha qarizlar".

A`dette lizing ob`ektinin` balans quni ha`mde onin` lizing aliwshig`a beriletug`in sha`rtnama quni ortasinda pariqlar boladi. Bul pariqlar 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi" esap betinin` kreditinde saldo bolip qaladi. Usi saldo da`ramat esaplanadi ha`mde ol esaptan shig`arilg`anda to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

a) ag`imdag`i jilda da`ramatqa o`tkiziletug`in bo`limine:

D-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi";

K-t 6230 - "Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat" - ag`imdag`i bo`limine;

b) arenda mu`ddetinin` kelesi jillarinda da`ramatqa o`tkiziletug`in bo`limine;

D-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` satiliwi ha`m basqasha shig`ip ketiwi";

K-t 7290 - "Basqa mu`ddeti uzayittirilg`an minnetlemeler".

Arenda haqi aling`aninda to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 5110 - "Esap-kitap schyoti";

K-t 4810 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler".

Arenda haqi aling`aninan son` finansliq lizing boyinsha berilgen ob`ekttin` lizing aliwshi menen kelisilgen quni ha`m onin` balans quni arasindag`i pariqlar, summanin` ag`imdag`i bo`limi to`mendegi buxgalteriya jaziwi menen da`ramatqa o`tkiziledi:

D-t 6230 - "Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat" - ag`imdag`i bo`limi;

K-t 9550 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha da`ramatlar".

Lizing beriwshi ha`r jildin` basinda ag`imdag`i jil boyinsha alinatug`in lizing to`lemleri summasina to`mendegishe buxgalteriya jaziwin beredi:

* alinatug`in arenda haqi summasina:

D-t 4810 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler";

K-t 0920 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in to`lemler";

* ag`imdag`i jilda da`ramatqa o`tkiziletug`in bo`limine:

D-t 7290 - "Basqa mu`ddeti uzayittirilg`an minnetlemeler";

K-t 6230 - "Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat" - ag`imdag`i bo`limi;

Arenda haqi aling`aninda to`mendegishe jaziw qilinadi:

D-t 5110 - "Esap -kitap schyoti";

K-t 4810 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler".

Finansliq lizing boyinsha berilgen ob`ekttin` lizing aliwshi menen kelisilgen quni ha`m onin` balans quni arasindag`i pariqlar summanin` ag`imdag`i bo`limine

to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 6230 - "Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat" - ag`imdag`i bo`limi;

K-t 9550 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha da`ramatlar".

Finansliq lizing sha`rtnamasina ko`re lizing aliwshilar arendag`a aling`an mu`lktin` quninan 15% mug`darda o`z qarjilari esabinan avans to`lewlari mu`mkin. Lizing beriwshinin` balansinda aling`an avans summasina to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 5110 - "Esap -kitap schyoti";

K-t 6390 - "Basqa aling`an avanslar".

Avans summasi to`lenetug`in arenda haqi summasinan uslap qalinsa to`mendegishe buxgalteriya jaziwi beriledi:

D-t 6390 - "Basqa aling`an avanslar";

K-t 4810 - "Finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler".

Lizing kompaniyalarin da lizing aylanislarin esap-kitap qiliwda, lizing sha`rtnamalarin du`ziw ha`m bahalaw, esap-kitap qatnasiqlarin sho`lkemlestiriw, amortizatsiya ajiratpalarin esaplaw ha`m olardi esaptan shig`ariw ushin 6-sanli BEMS nan paydalanadi.

1.3. «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aktsionerlik lizing kompaniyasi

Qaraqalpag`istan Respublikasi filialinda lizing aylanislarin esapqa aliwdi jaqsilaw

Lizing qatnasiqlarinin` lizing beriwshi ha`m lizing aliwshi ortasinda o`z-ara ma`nfatli ha`mde a`dalatli ra`wishte a`melge asiriliwi ko`p ta`repten ha`m bul tiykarinda esap ju`ritiw siyasati, yag`niy buxgalteriya esabi tuwri ju`ritiliwine baylanisli, Sonnan 21-sanli BEMS na tiykarlanip engizilgen schyotlar rejesinde ko`plegen ma`seleler boyinsha tabis ha`m kemshilikler bar. Lizing xizmetin rawajlandiriw ushin a`lbette, saliqtan jen`illikler ha`m amortizatsiya ajiratpalari arqali a`melge asiriladi. Buxgalteriya esabin jetilistiriwdin` en` za`ru`rli jollarinan biri bul lizing ob`ektine amortizatsiya ajiratpalarin esaplawdin` tu`rli usullarin usinis qiliwdan ibarat boladi.

O'zbekistan Respublikasi Saliq Kodeksinin` (144-statya) amortizatsiya ajiratpalar normalari keltirilgen.

Amortizatsiya tu`rli usillarda esaplanadi. 5-BEMS «Tiykarg`i qurallar» din` 23 ha`m 24-statyalarina baylanisli to`mendegi usillarda qollaw mu`mkin:

Bir tekisda (tuwri siziqli) amortizatsiya esaplaw; Orinlang`an jumis ko`lemine proporsional - islep shig`ariw amortizatsiya esaplaw; Eki amortizatsiya normasi qollanilg`an halda kemeyip bariwshi qaldaq boyinsha amortizatsiya esaplaw; Jillar ja`mi usili (kumulyativ usili) da amortizatsiya esaplaw.

Lizing aliwshilarg`a ekilengen (tezlestirilgen amortizatsiya) esaplaw usili qolay. Sebebi, qa`rejetler artsa payda mug`dari kemeyedi ha`m paydadan saliqti kem to`leydi. Aqirinda, finansliq qarji ka`rxananin` o`zinde qaladi, sonday-aq, ka`rxana texnikani tezirek jan`alaw imka`niyatina iye boladi. Bul bolsa ba`seke rawajlanip atirg`an bir payitta ju`da` a`hmiyetli. Amortizatsiya esaplaw usillarin engiziwde a`lbette, ja`han ta`jiriybesin qollaw lazim. Lekin, «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasinin` tiykarg`i qariydarlari bular awil xojalig`i ka`rxanalari bolg`an fermer xojaliqlari bolip, O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 1998 jil 10 oktyabrdegi qararina muwapiq birden-bir jer salig`ina tartiladi ha`m olar payda salig`i ha`m mu`lk salig`in to`lewden azat ekenligin esapqa alsaq, olarda amortizatsiya ajiratpalarin esaplawdin` qaysi usildi tan`lawi za`ru`rli emes.

Ko`plegen ma`mleketlerde lizingti finansliq instrument sipatinda saliq jen`illigi ushin paydalandi. Ha`zirgi ga`pimiz tiykarinan lizing ob`ektin tezlestirilgen amortizatsiyani qollaw imka`niyati haqqinda baradi, qaysi bir lizingti qa`liplestiriwde tezlestirilgen amortizatsiya engilligi, sonday-aq, lizing ba`sekeliligi a`piwayi arenda yamasa kredit penen ten`lestiriwden ibarat.

Bul soni bildiredi, shet el ma`mleketlerdin` ta`jiriybelerinen keyingi jillarda lizing rawajlang`an ma`mleketlerde tiykarinan tezlestirilgen amortizatsiyadan saliq jen`illigi esabinan tiykarg`i finansliq instrumentke aylanadi.

Ka`rxana satip aliw da`ramatin barliq lizing mu`lki esabinan aladi, tezlestirilgen metod qisqarttiriw koeffitsenti 2 ge shekem esapqa alinadi. Tezlestirilgen

amortizatsiya - bul tiykarg`i quraldi isletiwdin` birinshi jilinda u`lken ko`lemde amortizatsiya ajiratpasin qiliwdan ibarat. Tiykarg`i quraldin` qunin o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina tezirek ajiratpa qiliniwi, na`tiyjede (payda) saliq, saliw bazasin kemeyittiriwi tezlestirilgen amortizatsiyanin` saliq jen`illigi maqseti bolip tabiladi. Bunday ta`rtip tek kiritilgen tiykarg`i quraldi isletiwdin` birinshi yariminda qollaniladi. Ekinshi yariminda bolsa ximet tezligi alding`i jag`dayina, yag`niy amortizatsiya summasina kemeyedi yamasa toqtawsiz saliq tartiw bazasi o`sip baradi. Usi qatarda, tezlestirilgen amortizatsiya basqa saliq jen`illiklerin jaratadi, qasi bir xizmet ko`rsetip atirg`an ka`rxana ushin resurs, oni qollaw esabinan aqir aqibet ma`mleket byudjetine qaytadi.

Germaniya da lizing ob`ektlerin esaptan shig`ariwda sizikli amortizatsiya usilinan paydalaniladi. O`ndiris binalari ha`m qurilmalari ushin jilliq amortizatsiya ajiratpasi 4 % (ximet mu`ddeti 25 jil) o`ndiris mashina ha`m u`skeneler 10 % (jumis mu`ddeti 10 jil) kompyuterler 20 %, avtomobil transport qurali ushin 20-25% ha`m basqa. Bir payittin` o`zinde Germaniya nizamshilig`i bul aktivler boyinsha tezlestirilgen amortizatsiyani qollaw huqiqin beredi. Tiykarg`i quraldin` birinshi ximet jilinda, da`rxal amortizatsiya normativi siziqli usil ja`rdeminde tuwirlanadi ha`m da`rxal keyingi jillar ushin normativler ornatadi (usinis qiling`an uliwmalik ximet mu`ddeti o`zgerittirilmegen halda) demek o`ndiris bina ha`m qurilmalar ushin ornatilg`an jilliq amortizatsiya normativi 10 protsentten xizmettin` birinshi 4 jilinda, 5 protsentten keyingi 3 jil ha`m 2,5 protsentten keyingi 18 jil ishinde. O`ndiris mashina ha`m u`skenelerdin` ximet mu`ddetin bir neshe jili ushin jilliq amortizatsiya normativin 3 ma`rte tezlestiriwge ruxsat beriledi. Amortizatsiya ajiratpasinin` esaptan shig`ariliwi ja`nede tezleste, esaptan shig`ariw mu`ddeti 5 jil, birinshi 2 jil dawaminda qural quninin` 64 % ne shekem esaptan shig`arildi. Shvetsiyadag`i amortizatsiya esaplaw sistemasi islew mu`ddetin 3 jilg`a shekem ha`m oni isletiw jillarinda qa`rejetler esaptan shig`ariladi. Mashina ha`m qurallar 4-5 jil dawaminda. Frantsiya qurallardin` tezlestirilgen amortizatsiyasi tiykarinan, qayta o`ndiris tarmag`i, energiya jiynaw, ekologiya, informatsiyaoiq qurallar ha`m basqalarda qollaw mu`mkin.

Ma`selen, kompyuter ushin basqalarda qollaw mu`mkin. Kompyuter ushin amortizatsiyanı 1 jilda esaptan shig`ariw mu`mkin. Tezlestirilgen amortizatsiyanın` koeffitsenti qurallardin` islew mu`ddetine ten` 4 jilg`a shekem 1,5 ke, 5-6 jil ximet mu`ddetinde 2 ge, 6 jildan ko`p bolsa - 2-2,5 ke ten`. Tezlestirilgen amortizatsiya usili tekg`ana barliq rawajlang`an ma`mleketlerde, ba`lkim tu`rli da`rejedegi rawajlanıp atirg`an ma`mleketlerde de bar. Onın` a`hmiyetliliği sonda, bul metoddan texnikaliq qayta qurallaniwda investitsiya sipatında intensiv paydalaniw bolıp tabiladi. Rossiyada amortizatsiyanın` tiykarğ`i normativine o`zgertiriw kiritiwshi koeffitsentler: tiykarğ`i qurallar, agressiv sharayatda isletiletug`ın ha`m smenalilig`i asqan tiykarğ`i qurallarda 2 ge shekem, awıl xojalig`i islep shig`ariwshisi, sonday-aq, kishi isbilermenlik sub`ektlerine - 2, lizing ob`ekti bolatug`ın tiykarğ`i qurallarg`a -3 kishi isbilermenlik sub`ekke tezlestirilgen amortizatsiya mexanizmi boyınsha qosimsha amortizatsiya ajiratpasi tiykarğ`i fondinin` da`slepki qun boyınsha 3 jilg`a shekem, amortizatsiya ajiratpasinin` 50 % ne shekem o`tkiziw.

O`zbekistanda da tezlestirilgen amortizatsiyanın` ju`ritiliwine ruxsat beriledi. Saliqqa tartiwdi esapqa alıp amortizatsiya normativine shegara ornatilg`an. Saliq Kodeksi boyınsha bul soni bildire, saliqqa tartilatug`ın bazag`a ornatilg`an norma boyınsha amortizatsiya esaptan shig`ariladi. Tezlestirilgen amortizatsiya eger normadan artıp ketse da`ramat (payda) salig`inin` saliqqa tartiw bazasına kiredi. Sonday-aq, saliq to`lewshi ha`tteki bul pariqtı keyingi jildin` saliqqa tartilatug`ın bazada esapqa aliwg`a haqili emes. Sol siyaqli, O`zbekistanda ka`rxanalar ushin tezlestirilgen amortizatsiya na`tiyjesinde payda salig`i to`lewinde na`tiyje a`mel qiladi.

«Lizing tuwrisında» g`i nizamnin` 17-statyasında lizing ob`ektin tez amortizatsiya qiliwdi qollawg`a lizing beriwshi ha`m lizing aliwshi o`z-ara kelisken halda nizam hu`jjetlerine muwapiq qollawg`a xuqıq beredi. Du`ziletug`ın lizing kelisimlerin tu`rli qıl variantlari olardi esapqa aliwdin` pariklaniwına alıp keledi. Lizing esabında bunday pariklaniwdin` bir ta`repi - lizingte kiritilgen lizing ob`ektinin` lizingke aliwshi ta`repiyen paydali satıp aliniwi bolıp, ol opsiionnin` lizing esabına bolg`an ta`siri esaplanadi.

Buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standarti - BEXS 17- «Arenda» da opsiya orinlanishinin` bahasi lizing ob`ektinin` bazar bahasida emes, balkim haqqaniy bahasidan pa`st bolishi kerakligi to`g`risida aytiladi. Shet el lizingke berishlar bunday paydali satib olish opsiya mexanizmin` ken` qollaydi. Ma`mleketimiz lizing kompaniyalari bolsa, finansliq instrumentlardan` rawajlang`an bazari ha`m g`a`rezsiz bahalaw standartlarinin` joqlig`i sebepli o`zining` lizingke olishlariga bunday opsiya ha`zirshe ushni ete almadi. Bug`an qosimsha, bul opsiyanin` lizing kelishimlarinin` esabidan bolg`an ta`siri teoriyalik ta`repten de ashish berilmegen.

Lizing aylanishlari esabinin` aniqlilig`in ta`miyini` maqsatida lizing ob`ektlarinin` esabini` teksh`ana sintetikaliq schyotlarda balkim analitikaliq schyotlardag`i esabini` shok`emlestirish bariw lazim. Sebebi lizing ob`ektimizdan` tiykaridan` finansliq lizing penen shug`illanilar eken, sonnan lizing ob`ektlari ushin o`z-aldin` analitikaliq schyotlardi islep shig`iwi ha`m onin` kax`xananin` esap siyasatida sa`wlelendirishi mu`mkin. Ma`selen, traktorlar boyinsha alinatug`in to`lemlerge 0921 - Traktorlar boyinsha finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in to`lemler analitikaliq schyotin ashish mu`mkin. Sonday-aq, 4811 - Traktorlar boyinsha finanslanatug`in lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler analitikaliq schyotin da ashish mu`mkin. Analitikaliq esap`tin` ju`ritilishi tikkeley ha`r bir lizing ob`ekti boyinsha aniq esap-kitap, aniq finansliq na`tiyjeni aniqlaw ha`m onin` na`tiyjeliligini ha`m debitorliq minnetlemelerdin` jag`dayin u`yrenish imka`nin beredi. Lizing ob`ektin` paydali satib olish opsiya tiykaridan`, minimal lizing to`lemleri summasina, sonday-aq, esapqa alinatugin` finansliq da`ramat summasina ha`m lizing kelishimi tamamlanishinin` esabiga ta`sir etedi. BEXS 17 - ne muwapiq, minimal lizing to`lemlerinin` summasi lizing mu`ddeti dawamida lizingke olishidan talap etileto`g`in to`lemlerden ha`m lizing ob`ektinin` kepillengen qaldir` qunidan` quraladi. Lekin, eger lizing ob`ektin` paydali satib olish opsiya na`zerde tutilg`an bolsa, minimal lizing to`lemlerini` esaplaw ushin qaldir` quni summasi esapqa alinbaydi. Bul qaldir` qun` teksh`ana lizingke olishi ushin lizing ob`ektin` satib olish imka`niyati «paydalilig`i» yamasa «paydali emesligini» aniqlaw ushin ishletiledi. Kepillengen qaldir`

qun ornina minimal lizing to'lemler summasina option orinlaniwinin` bahasi kiritiledi. Onin` finansliq lizingke kiritiliwi lizingke aliwshidan lizingke beriwshige 2 qiyli pul ag`imi keliwin an`latadi: Da`wirlik lizing to'lemleri ha`m option orinlaniwinin` bahasi.

Da`wirlik lizing to'lemleri, eger lizing kelisimine satip aliw optionisiz ha`m no`lge ten` qaldiq qun qatnasatug`in lizing kelisiminde lizingke aliwshidan talap etiletug`in lizing to'lemlerinen kem boladi, sebebi lizingke beriwshi o`z kapitalinin` bir bo`limin option orinlaniwinin` bahasi ja`rdeminde qaplaydi.

Lizingke beriwshi o`z pul ag`imlarin ha`m finansliq da`ramatin maksimallastiriw maqsetinde paydali satip aliw optioni kiritilgen lizing kelisimin du`ziwge umtiladi, eger onin` orinlaniwina tiykarli isenim payda qilsa, bunday kelisim lizingke aliwshi ushin da optimal boladi. Sebebi lizingke beriwshiler lizing ob`ektinin` qaytiyainan qashadi. Eger lizing ob`ektinin` bahasi onin` kepillengen qaldiq quninan kemeyip ketetug`in bolsa, bul kemeygen qundi qaplaw ushin lizingke aliwshi lizingke beriwshi paydasina qosimsha pul to'lemlerin a`melge asiriwg`a ma`jbu`r boladi.

Lizing kompaniyada esap-kitap qatnasiqlarinin` izshilligin ta`miyinlew, olardin` kem qa`rejetler tiykarinda an`sat ha`m mobil boliwin ta`miyinlew ushin buxgalteriya esabi da`stu`rlerinen ken` paydalaniwdi usinis qilaman. Sebebi, lizing ob`ektlari boyinsha lizing to'lemlerin o`ndiriwde olardin` uliwmalik ha`m ag`imdag`i bo`limin esaplaw, olardin` qarizdarliqlarinin` jag`dayin operativ mag`liwmat alg`an halda analiz qilip u`yreniw ushin buxgalteriya esabi da`stu`rlerin qollaniliwi a`hmiyetli boladi. Sonday-aq, ha`r bir fililada bolip atirg`an xojaliq protsesslerin tezde Respublika boyinsha uliwmalastiriw ha`m bolip atirg`an o`zgerisler haqqinda basqariw qararlarin qabil qiliwda buxgalteriya esabi da`stu`rlerinin` mag`liwmatlarinin` operativ mag`liwmatlari za`ru`rli a`hmiyetke iye boladi.

Bul tarawda kompaniyada ko`p isler qiling`an bolsada aniq a`meliyatta qollawda bir qansha mashqalalardin` bar ekenligi, usi da`stu`rdin` buyirtpashinin` mu`ta`jliklerinen kelip shig`ip jetilistiriw maqsetke muwapik boladi.

II-BAP. LIZINGTIN` OPERATSIYALARININ` ANALIZI HA`M ONI JAQSILAW JOLLARI

1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestirishlik - ekonomikaliq minezlemesi ha`m ko`rsetkishleri.

«Wzqishloqxujaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi O`zbekistan Respublikasi Ministrlar Komitetinin` 1999 jil 30 oktyabrdegı 486-sanli qarari tiykarında sho`lkemlestirilgen bolip, o`z xizmetin O`zbekistan Respublikasi Ministrlar Komitetinin` 2000 jil 2 noyabrdegı 424-sanli qarari menen tasiyiqlang`an «TA`RTIP» tiykarında ju`ritedi.

Kompaniyanin` tiykarig`i waziypasi - awil xojaliq o`nimlerin o`ndirishilar ha`m olarg`a ximet ko`rsetiwshi ka`rxanalarg`a awil xojaliq texnikalarin lizingke jetkizip beriwden ibarat (1.1-sizilma).

Respublikanin` barliq welayat oraylari ha`m Qaraqalpaqstan Respublikasında Kompaniyanin` 13 aymaqliq filiallari ha`m 1 sin`ar ka`rxanasi xizmet ko`rsetpekte.

Kompaniyanin` tiykarig`i qariydarlari	
	Fermer xojalilari
	Mashina-traktor parkleri
	«Qishloqxujaliqkimyo» kompaniyasinin` aymaqliq
	«Agrotexservis» ka`rxanalari
	Basqa awil xojaliq ka`rxanalari

1.1-sizilma. Kompaniyanin` tiykarig`i qariydarlari

Kompaniya respublika awil xojalig`i mashinasazligi tarmag`inin` jergilikli ha`m qospa ka`rxanalarında islep shig`arilg`an 38 tu`rdegı awil xojaliq texnikalarin awil xojalig`ına lizing tiykarında jetkizip bermekte.

Kompaniya ta`repinen lizing aliwshilarg`a to`mendegi konsalting xizmetleri ko`rsetilmekte:

-lizing nizamshilig'i, lizingke texnikalar aliw ta`rtibi ha`m lizing sha`rtnamasin du`ziw boyinsha huqiqiy ja`rdem;

-lizing tarawinda buxgalteriya esap-kitabin ju`ritiw boyinsha ma`sla`hatlar;

-lizingke texnikaliq aliw ushin «Biznes reje» du`ziw ta`rtibi boyinsha a`meliy ja`rdem;

-jaylarda lizing xizmetin tu`sindiriw boyinsha lizing aliwshilar qatnasiwinda do`gerek sa`wbetleri ha`m seminarlar o`tkiziw;

-lizingke alinip atirg`an awil xojaliq texnikalarin ha`m olardin` texnikaliq ko`rsetkishleri tuwrisinda reklama bukletlerin tarqatiw.

Kompaniyanin` 2015 jil ushin belgilengen basli bag`darlari:

-2015-jil ushin belgilengen prognoz ko`rsetkishleri orinlaniwin ta`miyinlew;

-lizing to`lemlerinen bolg`an qarizdarliqti keskin kemeyittiriwge erisiw;

-joqari quwatli traktorlar ha`m ot-jem oriw texnikalarin lizingke beriw ko`lemlerin ja`nede ko`beyittiriw;

-Ministrler Komitetinin` 2000 jil 2 noyabrdegi 424-sanli qarari menen tastiyiklang`an «Texnikalardi lizingke beriw ta`rtib»in ja`nede jetilistiriw boyinsha usinis beriw ha`m Ministrler Komitetine kiritiw;

-Kadrlar sapa quramin jaqsilaw ha`m ta`jiriybesin asiriw;

«Kekselerdi hu`rmetlew jili» Ma`mleket da`stu`ri orinlaniwin a`melge asiriw;

Aymaqliq filiallar materialliq-texnikaliq bazasin bekkemlew.

«Wzqishloqxwjaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filiali O`zbekistan Respublikasi Puqaraliq kodeksinin` 47-statyasi, O`zbekistan Respublikasinin` «Aksionerlik ja`miyetleri ha`m aksionerler huqqlarin qorg`aw tuwrisinda»g`i Nizamnin` 8-statyasi, O`zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin` 2000 jil 2 noyabrdegi 424-sanli «Awildi lizing sha`rtlerinde awil xojaliq texnikasi menen ta`miyinlew is-ilajlari tuwrisinda»g`i qararinin` 8-ba`nti, «Wzqishloqxwjaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Ustavinin` 1.9-statyasina muwapiq ha`mde kompaniya gu`zetiwen ken`esinin` 2000 jil 7 noyabrdegi 10-sanli ma`jlis bayani tiykarinda sho`lkemlestirildi ha`m o`z xizmetin O`zbekistan

Respublikasining a`meldegi nizamlari, basqa nizam asti hu`jjetleri, kompaniyaning Ustavi ha`m normativlik hu`jjetleri ha`mde Nizam tiykarinda a`melge asiradi.

Filial, Qaraqalpaqstan Respublikasi aymag`inda awil xojaliq texnikalarina bolg`an talaplar boyinsha marketing izleniwlerin alip bariw, buyirtpalarin qal`iplestiriw, awil xojaliq kaxanalarina lizing shartnamasi tiykarinda traktorlar ha`m basqa awil xojaliq texnikalarin jetkizip beriw ha`m basqa mas`selelerde Kompaniya waziypalari ha`m xizmetining orinlaniwin shol`kemlestiriw maqsetinde du`zildi.

"Wzqishloqxwjaliqu mashlizing" kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialina to`mendegi funktsiyalar ju`klendi:

- "Wzagromashservis" birlespesi mashina-traktor parklerinin aymaqliq birlespeleri, alternativ mashina-traktor parkleri, awil xojalig`i kooperativleri ha`m fermer xojaliqlarining "Wzqishloqxwjaliqu mash-xolding" xolding kompaniyasi kaxanalarinda islep shig`arilatug`in awil xojalig`i texnikasin jetkizip beriw ju`zesinen berilgen buyirtpalardi uliyamalastiriw;

- jamg`armaning kepillik xatlari menen tastiyiqlang`an finansliq derekler tiykarinda «Wzqishloqxwjaliqu mash-xolding» kompaniyasi kaxanalarinda awil xojalig`i texnikasin o`ndiriw ju`zesinen buyirtpalarin jaylastiriw;

- jaylastirilg`an buyirtpalarg`a muwapiq islep shig`arilatug`in awil xojalig`i texnikasi ushin o`z waqtinda avanslar to`lew ha`m u`zil-kesil esap-kitap qiliw;

- lizing shartnamalarin du`ziw ha`m awil xojalig`i texnikasin mashina-traktor parklerine, awil xojalig`i kooperativlerine ha`m fermer xojaliqlarina lizingke beriw;

- lizing shartnamalarin boyinsha to`lemnerdin` o`z waqtinda tu`siwin qadag`alaw.

Awil xojaliq texnikalarin lizing tiykarinda jetkizip beriwding huqiqiy, shol`kemlestiriwshilik, finansliq, ekonomikalig ha`m infrastrukturalig mas`selelerin sheship berdi ha`m «Wzqishloqxwjaliqu mash-xolding» xolding kompaniyasi tarepinen islep shig`arilg`an awil xojaliq texnikasin lizingke aliw tartib`in belgilep berdi.

"Wzqishloqxwjaliqu mashlizing" lizing kompaniyasina mashina-traktor parkleri aymaqliq birlespeleri, alternativ mashina-traktor parkleri, awil xojalig`i kooperativleri (shirketler) ha`m fermer xojaliqlari menen lizing shartnamalarin

du`zedi.

2002 jil 28 avgustda O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` «Lizing xizmetin rawajlandiriwdi ja`nede xoshemetlew is-ilajlari tuwrisinda»g`i Pa`rmani qabil qilindi. Usi Pa`rmang`a muwapiq, ekonomika tarmoqlarin, a`sirese kishi biznesti zamanago`y texnologiya u`skeneleri menen u`skenelewde, sonday-aq, ma`mleketimizdin` islep shig`ariwshilari ta`repinen tayarlap shig`arilg`an a`sbap-u`skene ha`m texnikani satiwdalizing xizmeti rolin asiriw maqsetinde 2002 jildin` 1 sentyabrinen baslap:

- lizing to`lemleri - qosilg`an qun salig`inan, lizingke beriw ushin O`zbekistan Respublikasi aymag`ina alip kelinetug`in texnologiya u`skeneleri - wa`kil banktin` tiyisli tastiyig`i bar bolg`an ta`g`dirde baji to`leminen ha`m qosilg`an qun salig`inan azat qiliniwi;

- lizing alatug`in xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler lizingke berilgen mu`lkke saliq to`lewden lizing sha`rtnamasi a`mel qilaturg`in mu`ddetke shekem azat qiliniwi;

- lizing beriwshi saliqqa tartiw waqtinda ol lizingke beriw ushin mu`lk satip aliwg`a alg`an kreditler protsenti ha`mde belgilengen basqa to`lemlerdin` summasi onin` ja`mi da`ramatinan shegirip taslaniwi belgilendi.

«Wzqishloqxwjaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` finansliq xojaliq xizmetin analiz etiwden tiykarg`i maqset xojaliq xizmetinin` jag`dayin aniqlaw, qarjilarinan ja`nede tuwri paydalang`an halda xojaliq xizmetin bekkemlewge qaratiladi.

Joqaridag`ilardi esapqa alg`an halda, «Wzqishloqxwjaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` 2013-2014-jillardag`i finans-xojaliq xizmeti mag`liwmatlarinan paydalanip 1.1.-kestedegi ta`rtipte analiz etildi.

Usi kestede «Wzqishloqxwjaliqmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` buxgalteriya balansi aktiv statyalari analiz qiling`an. Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, lizing kompaniyasi filialinin` ja`mi aktivi 01.01.2015 jilda 01.01.2014 jilg`a salistirmali 2942272,2 min` sumg`a, yamasa 11 % ke ko`beygen.

2.1.-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 jil		2014 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	2014 jil 2013 jilg`a salistirma li o`siwi %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2x100
1. Uzaq mu`ddetli aktivler	19290836,2	72,3	24281930,9	82,0	4991094,7	-20,3	25,9
a) Tiykarg`i qurallar (qaldir quninda)	85526,9	0,443	63204,2	0,260	-22322,7	-0,183	-26,1
b) Kapital qoyilmalar	279,6	0,002	947399,7	3,901	947120,1	3,899	338741,1
v) Uzaq mu`ddetli debitorliq minnetlemeleri	19205836,7	99,559	23271327,0	95,839	4065490,3	-3,72	121,2
2. Ag`imdag`i aktivler	7376606,6	27,7	5327784,0	18,0	-2048822,6	-9,7	-27,7
Sonin` ishinde:							
2.1 Tovar-materialliq zahiralari	33,4	0,0004	-	-	-	-	-
2.2. Kelesi da`wir qa`rejetleri	2793,2	0,0378	2988,7	0,056	195,5	0,018	7,0
2.2 Pul qarjilari	24173,1	0,3276	30985,5	0,133	6812,4	-0,194	28,2
2.3 Debitorlar	7349606,9	99,6342	5293809,8	99,811	2055797,1	0,177	-28,0
Balans aktivinin` ja`mi	26667442,7	100	29609714,9	100	2942272,2	-	11,0

Toziwi quramin analiz qilatur`in bolsaq, uzaq mu`ddetli aktivler 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 4991094,7 min` sumg`a yamasa 25,9 % ke artqan, ja`mi aktivlerdegi u`lesi 11,0 % ke artqan. Lizing kompaniyasi filialinin` ag`imdag`i aktivleri o`tken jilg`a salistirmali 20488222,6 min` sumg`a yamasa 27,7 % ke kemeygen. Ag`imdag`i toziwi quramin analiz qilatur`in bolsaq, tovar materialliq rezervleri bolmag`an, debitor qarizlari -2055797,1 min` sumg`a (28,0%) kemeygen bolsa, pul qarjilari bolsa kerisinshe 6812,4 min` sumg`a (28,2 %ke) artqanligin ko`riwimiz mu`mkin.

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda debitor qarizlari 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali kemeygen bolsa da, balans aktivinin` 99,811 % i debitor qarizlar u`lesine tuwri kelmekte. Bul bolsa filialdin` to`lew qa`biliyetinin` jamanlasiwina alip keliwi mu`mkin. Sonday eken, filial basshilari debitor qarizlarin mu`ddeti o`tpesten o`ndirip aliw is ilajlarin islep shig`iwi lazim.

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` balans aktivlarinin` kemeyiwin bahalawimiz ushin onin` qaysi derekleri esabinan kemeygenligin de analiz qiliwimiz lazim. Usi kestedede «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` xojaliq qarjilari derekleri analiz qiling`an.

Usi kestedede «Uzkishloqxujalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filiali buxgalteriya balansi passiv statyaları analiz qiling`anda filialdin` o`z qarjilari 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali o`zgerissiz qalg`an. Bunin` na`tiyjesinde o`z qarjilari dereklerinin` balans passivindegi u`lesi 0,07 % ti qurag`an. Filialdin` minnetlemeleri 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 2942272,2 min` sumg`a yamasa 11% ke ko`beygen.

2.2.-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda buxgalteriya balansi passiv statyalarinin` analizi

Qarjilar dereklerinin` qurami	2013 jil		2014 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	2014 jil 2013 jilg`a salistirmali o`siwi
1. O`z qarjilarinin` derekleri	21305,1	0,07	21305,1	0,07	0	-	-
2. Minnetlemeler	26646137,7	99,93	29588409,9	99,93	2942272,2	-	11,0
sonin` ishinde:							
2.1 Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	19205029,7	72,0	23271327,0	78,6	4066297,3	6,6	2,1
2.2 Ag`imdag`i minnetlemeler	7441108,0	28,0	6317082,8	21,4	-1124025,2	-6,6	-15,1
Balans passivinin` ja`mi	26667442,7	100	29609714,9	100	2942272,2	-	11,0

Filial qarjilar derekleri analizi soni ko`rsetedi, o`z qarjilarinin` balans passivindegi u`lesinin` 2013 jilg`a salistirmali 0,0 % ke kemeygenin ha`mde 0,07 % ti sho`lkemlestiriwin unamsiz bahalaw mu`mkin.

2.3.-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` to`lew qa`biliyetinin` analizi

To`lew ushin qarjilar	esabat jili aqirina summasi, min` swm	To`lew qarizlari	esabat jili aqirina summasi, min` swm
1. Pul qarjilari, yag`niy kassadag`i ha`m esap betindegi pul qarjilari	30985,5	Sin`ar ha`m bag`inishli ja`miyetlerge uzaq mu`ddetli qariz	23271327,0
		Sin`ar ha`m bag`inishli ja`miyetlerge qariz	4 240 603,7
		1. Aling`an avanslar	1990036,6
2. Kelesi da`wir qa`rrejetleri		2. Byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari	106645,3
3. Tovar-materialliq rezervleri	-	4. Maqsetli ma`mleket jamg`armalarina to`lemler boyinsha qarizlar	21230,6
		Du`ziwshilerge bolg`an qarizlar	3103,4
4. Debitorliq qarizlari	5293809,8	5. Miyetke haqi to`lew boyinsha qarizlar	45513,5
		6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	5949,8
Ja`mi to`lew ushin qarjilar	5327784,0	Ja`mi to`lew qarizlari	29588409,9
Qariz to`lew minnetlemelerinin` ko`pligi	24260625,9	To`lew qarizlarinan to`lew qarjilarinin` ko`pligi (artiqshalig`i)	
Balans	29588409,9	Balans	29588409,9

Usi kestede «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` 2015 jil 1 yanvar jag`dayina to`lew qa`biliyeti analiz qiling`an. (2.3.-keste). Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti filialdin` to`lew qarjilarinin` to`lew qarizlarinan kemligin ko`remiz. «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filiali tez to`lew qa`biliyetine iye emes. Biz, to`lew qarjilarinin` quramina itibar bersek, pul qarjilari, yag`niy kassadag`i ha`m esap betindegi pul qarjilari

30985,5 min` swmdi, debitorliq qarizlari 5293809,8 min` swmdi quraydi. To`lew qarizlarinin du`zilisin qorip o`tssek, sin`ar ha`m bag`inishli ja`miyetlerge uzaq mu`ddetli qariz 23271327,0 min` swdi, aling`an avanslar 1990036,6 min` swmdi, byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari 106645,3 min` swmdi ha`m tag`i basqa qarizlardan quralg`an. Demek to`lew qarjilari to`lew qarizlarinan 24260625,9 min swmg`a kem ekenligin ko`remiz, bul degen ka`rxananin` to`lew qa`biliyetine absalyut iye emesligin ko`rsetedi. Bunin` aldin aliw ushin filial basshilari kerekli is-ilajlardi waqtifnda qollamasa filialdn` finansliq jag`dayi jamalanasip bara beredi.

Biz buni to`mendegi keste, yag`niy «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` finansliq na`tiyjeleri qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerisleri analizinde ko`rip shigiwimiz mu`mkin. (2.4.-keste).

2.4.-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	O`zgerisi (+, -)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1	2	3	4
1. O`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan aling`an taza tu`sim	353157,0	569216,6	216059,6
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	225032,8	372855,5	147822,7
3. O`nim satiwdan jalpi payda	127124,2	197361,1	70236,9
4. Da`wir qa`rejetleri	416310,8	580947,7	165636,9
5. Tiykarg`i xizmetten basqa da`ramatlar	301099,5	168797,6	-132301,9
6. Tiykarg`i xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	11912,9	-214789,0	
7. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	11922,0	-214793,6	-226715,6
8. Ayriqsha payda ha`m zianlar	-	-	-
9. Da`ramat salig`i to`legenge shekem payda (zian)	11922,0	-214793,6	-226715,6
10. Da`ramat (payda)dan saliq ha`m basqa salqlar	953,7	-	-
11. Esabat da`wirindegi taza payda	10966,3	-214793,6	-225759,9

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, filialdin` sap paydasi 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 225759,9 min` swmg`a kemeygen, yag`niy 1958,6 % ke kemeygen. 2014 jildin` sap paydasinin` bunday ra`wishte kemeyiwine o`nim (jumis ximet)lerdi satiwdan aling`an tu`simge salistirmali da`wir qa`rejetlerinin` ko`pligi ta`sir ko`rsetken.

Da`wir qa`rejetlerdin` keskin asip ketiwine xojaliktag`i administrativlik qa`rejetlerdin` alding`i jillarg`a salistirmali asqanlig`i kerı ta`sir ko`rsetken. Filial basshilari da`wir qa`rejetleri quramin analiz qilip shiqqan halda olardi kemeyittiriw sharalarin ko`riwi kerek. Filialdin` tiykarg`i xizmetinen basqa da`ramatlari salistirmali 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 132301,9 min swmg`a kemeyiwi ta`sir qilg`an.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ha`r qanday xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` xizmetine baha beriwde onin` esabat da`wiri finansliq na`tiyjeleri za`ru`rli a`hmiyetke iye. Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlardin` finansliq na`tiyjeleri analizi arqali xojaliqtin` da`ramatlari ha`m qa`rejetleri ha`mde esabat da`wiri sap paydasi analiz qilinadi. To`mendegi keste «Uzkishloqxujalikmapshizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` rentabellik da`rejesi analiz qiling`an. (2.5.-keste).

2.5.-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` rentabellik ko`rsetkishleri analizi

№	Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi(+;-)
1	2	3	4	5
1	O`nim (jumis,xizmet) satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swm	353157,0	569216,6	216059,6
2	Satilg`an o`nim (jumis,xizmetler)lerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi, min` swm	225032,8	372855,5	147822,7
3	O`nim (jumis,xizmet) satiwdan aling`an jalpi payda, min` swm	127124,2	197361,1	70236,9
4	Taza payda, min` swm	10966,3	-214793,6	-225759,9
5	Tiykarg`i qurallardin` ortasha jilliq quni (qaldir quninda), min` swmda (Umu`ddetli aktivder	19290836,2	24281930,9	4991094,7
6	Oborot qarjilarinin` ortasha jilliq quni, min` swm	7376606,6	5327784,0	-20488222,6
7	Ka`rxananin` ja`mi mu`lki, min` swm	26667442,8	29609714,9	2942272,1
8	O`zinin` qarjilari derekleri, min` swm	21305,1	21305,1	0
9	Qariz qarjilari, min` swm	26646137,7	29588409,9	2942272,2
10	O`nim satiw rentabelligi,% (3/1*100)	36,0	34,7	-1,3
11	Tiykarg`i qurallar rentabelligi, % (4/5*100)	0,056	-0,884	-0,94
12	Oborot qarjilari rentabelligi % (4/6*100)	0,148	-0,403	-0,551
13	O`ndiris o`zine tu`ser bahasi rentabelligi % (4/2*100)	4,870	-57,607	-62,477
14	O`z qarjilari rentabelligi % (4/8*100)	51,472	-1008,179	-105965,51
15	Mal-mu`lk rentabelligi, % (4/7*100)	0,041	-0,725	-0,766
16	Uliwmaliq rentabellik,%(4/(5+6))*100	0,041	-0,725	-0,766
17	Qariz qarjilari rentabelligi,% (4/9*100)	0,041	-0,725	-0,766

To`mendegi keste mag`liwmatlaridan kurinadiki, biz analiz qilib atirg`an «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda esabat jilinda o`tken jilg`a salistirmali basim rentabellik tu`rleri boyinsha pa`seyiw gu`zetilgen. Bul sonnan da`lalat bermekte, ka`rxananin` na`tiyjeliligi pa`seyip baartirg`anliginan ha`mde onin` finansliq jag`dayi jamanlasip baratirg`anlig`inan da`lalat bolip tabiladi.

Mag`liwmatlardan ko`rinedi, ag`imdag`i jilda o`nim (jumis, ximet)lardi satiwdan aling`an sap tu`sim mug`dari 216059,6 min` swmg`a artqan bolsa, tiykarg`i qurallardin` ortasha jilliq quni bolsa 2013 jilg`a salistirmali 4991094,7 min` swmg`a pa`seygen. «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinda tekg`ana unamsiz ko`rsetkishke iye ekenligin ko`remiz Filialda tiykarg`i xizmette pa`seyiw gu`zetilgenligi sebepli, administratsiya rentabellik ko`rsetkishlerin jaqsilaw sharalarin ko`riwi lazim boladi. Keri jag`dayda, filialdin` finansliq jag`dayi jamanlasadi.

1.6-keste

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	21305,1	21305,1	0
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	19290836,2	24281930,9	4991094,7
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilari derekleri (1-2)	- 19269531,1	- 24260625,8	-4991094,7
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	19205029,7	23271327,0	4066297,3
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri (3+4)	-64501,4	-989298,8	-924797,4
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	-	-	-
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi derekleri (5+6)	-64501,4	-989298,8	-924797,4
8. Tovar-materialliq rezervlerdin` ja`mi	33,4	-	-
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`zinin` dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (3-8)	- 19269564,5	- 24260625,8	-4991061,3
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-), (5-8)	-64534,8	-989298,8	-92476,4
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` terliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	-64534,8	-989298,8	-92476,4

Usi keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday, «Wzqishloqxwjalikmashlizing» aksionerlik lizing kompaniyasi Qaraqalpaqstan Respublikasi filialinin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi: bul analiz qilinip atirg`an filialda 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali o`z qarjilari derekleri ko`beymegen, uzaq mu`ddetli aktivleri bolsa 4991094,7 min` swmg`a ko`beygen. Filialda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zinin` derekleri 2013 jilda 19269531,1 min` swmg`a, 2014 jilda bolsa 24260625,8 min` swmg`a jetispey atirg`anlig`in unamli jag`day dep bahalap bolmaydi. Filialdin` 2013 jil ha`m 2014 jilda uzaq mu`ddetli minnetlemeleri 4066297,3 min` swmg`a asqan. Qisqa mu`ddetli minnetlemeleri joq. Bunday jag`day bolsa filialdin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli dereklerinin` qisqariwina ta`sir etken. Sonday-aq, filialda tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`zinin` qarjilari ha`mde o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri 2013 jilda 412 min` swmg`a ha`m 2014 jilda bolsa 924797,4 min` swmg`a jeterli bolmag`an. Tekg`ana qisqa mu`ddetli minnetlemeler esabinan g`ana tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi derekler jetispewshiligin biraz qisqarttirg`an. Sonday bolsada mag`liwmatlarina tiykarlang`an halda filialdin` finansliq turaqlilig`i 2013 jilg`a salistirmali 2014 jilda jaqsilang`an dep esaplamaymiz. Sol sebepten de, filial administratsiyasi finansliq turaqliliqti bekkemlew ushin tiyisli is-ilajlardı ko`riwi maqsetke muwapiq esaplanadi.

2.2. Lizingtin` ekonomikalıq ma`nisi ha`m ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatındag`i a`hmiyeti

Bazar ekonomikasi sharayatında lizing qatnasiqları o`ndiristin` a`hmiyetli faktorların o`zinde sa`wlelendiredi. Bir ta`repten, miynet ha`m kapital birgelikte lizing sub`ektlerinin` qatnasiwında byudjetti qa`liplestiredi. Bunnan, o`z na`wbetinde, ja`ma`a`ttin` sotsiallıq-ekonomikalıq mashqalaları sheshiledi, ekinshi ta`repten, qayta o`ndiristi rawajlandiriw ha`m bazardı za`ru`rli o`nim menen ta`miyinlewge imka`n boladı.

Lizing aliwshi (ka`rxana) eki ta`repleme sotsiallıq-ekonomikalıq statusqa iye boladı, yag`niy o`z erki menen ha`m g`a`rezsiz sho`lkem sipatında xızmet ju`ritedi ha`mde oni tek g`ana o`zinin` o`ndirisin jetilistiriw qızıqtıradı, ba`lkim o`ndiris xızmet do`gereginde kiyatirg`an da`ramat da onin` bas maqsetin quraydı. Bunda ilimiy-texnikalıq rawajlanıwinin` tezlesiwi de ta`miyinlenedi.

Sonin` ishinde, lizing beriwshi ha`m lizing aliwshi ortasındag`i ekonomikalıq baylanıslar lizing to`lemlerin quraydı. Bunda iyelik qatnasiqları, paydalaniw, realizatsiya ha`m o`ndiris quralları (a`sbap-u`skeneler, mu`lkke)na iyelik qiliwdin` o`zlestiriliwi de o`z sa`wlesin tabadı. Lizingtin` ekonomikalıq ma`nisi, lizing kelisimi da`wirinde payda bolatug`in mu`lklik qatnasiqlar menen xarakterleniwi tiykarında tu`sindiriledi. Sha`rtnama predmeti bolg`an lizing mu`lki lizing beriwshinin` o`z mu`lki esaplaandı, lizing aliwshi sha`rtnama a`mel qiliw mu`ddeti dawamında og`an iyelik qiliw ha`m onnan ma`lim to`lew tiykarında lizing beriwshiden paydalaniwg`a aladı. Lizing beriwshi mu`lkke toliq iyelik etiw ushin satiwshi (jetkizip beriwshi)dan aldi-satti sha`rtnamasi tiykarında mu`lktin` toliq qunin to`lep beredi.

Lizing aliwshi mu`lkten paydalaniw ha`m og`an iyelik qiliw huqiqin lizing sha`rtnamasi tiykarında aladı. Bunda lizing beriwshige sha`rtnamada na`zerde tutilg`an lizing to`lemleri summasin toliq to`lep beredi. Lizing to`lemleri o`z quramina sha`rtnamada qadag`an etilgen mu`lktin` toliq yamasa bo`lek qunin ha`mde ko`rsetilgen lizing xızmetin ha`m qosimsha servis xızmetleri to`lemin aladı.

Belgili bolg`anınday, lizing beriwshinin` mu`lkten paydalaniw qa`rejetleri lizing

to'lemleri tiykarinda toliq kompensatsiyalanbaydi, yag'niy qaplanbaydi. Kompensatsiya summasi sha'rtnama mu'ddeti ha'm mu'lk amortizatsiyasi mu'ddetine baylanisli halda sha'rtnamada aldinan belgilengen boladi. Eger, amortizatsiya mu'ddeti sha'rtnama mu'ddetinen asip ketse, bunda mu'ltin` amortizatsiya mu'ddeti tamamlaniwina qaray lizing beriwshide qaldaq quninda o'z mu'lk bolip qalaberedi. Komission siyliq to'lemi lizing beriwshi qa'rejetlerin qaplaw deregi bolip ximet qiladi. Lekin, bul aniq, kelisim menen baylanisli emes ha'm payda deregin qa'liplestiriw ushin za'ru'rlı a'hmıyetke iye.

Demek, lizing beriwshinin` ma'pli qizig'iwin, a'sirese, lizing kelisimi quraydi. Bunda ekonomikalıq paydali ma'pdarlıq jatadi.

Endi lizing aliwshig'a kelsek, bunda ol lizing tiykarında o'z qa'rejetlerin mu'kten paydalaniw waqtında aliniwi mu'mkin bolg'an da'ramati menen bir o'lshege keltiriwi kerek. Sol sebepli, kelisimdi du'ziw, tayarlawda investitsiyalıq joybar (biznes-reje) halında aniq ha'm rawshan, detallasqan halda sinshiklep u'yrenilip, islep shig'ilg'annan son` ta'replerdin` qatnasıqlarg'a alinadi. Lizingtin` ekonomikalıq ma'nisi qanshalıq spetsifikalıq mu'lklik qatnasıqlarg'a jaqinlig'i menen aniqlaniwi, soni aytıp o'tiw kerek, lizing mu'lkine iyelik qiliw huqiqinin` lizing beriwshiden lizing aliwshig'a o'tiwi mu'mkin.

Finanslıq lizing sha'rtnamasında lizing aliwshi huqiqida lizing mu'lkın satıp aliw ko'zde tutiliwi mu'mkin.

Lizing aliwshi lizing mu'lkın lizing beriwshige satıp aliw qunin sha'rtnama mu'ddeti dawamında yamasa mu'ddetinen aldin to'lew tiykarında o'ziniki qilip aliwi mu'mkin. Satıp aliw bahasi, eger sha'rtnamada satıp aliw aldınan ko'rsetilgen bolsa yamasa sha'rtnamadag'i ta'replerdin` arnawli kelisiwi tiykarında ornatilg'an ta'rtipte aniqlanadi. Satıp aliw bahasi sipatında mu'ltin` qaldaq qunı yamasa bazar bahasında sonday yamasa sog'an uqsas mu'lk bahasi ximet qiladi. Ha'r qanday jag'dayda da, lizing mu'lkınen paydalaniw lizing aliwshi ushin payda keltiredi.

Satiwshilar ushin lizing ob'ekti to'mendegi qural bolip ximet qiladi:

-lizing ja'rdeminde sawda ko'lemin asiriw ha'm satıp aliw kanalların ken'eyittiriw imka'niyati;

-mu`ta`jlikli qariydar ushin o`tkir ba`seke gu`resinde g`alabani ta`miyinlewshi qural;

-tayar o`nim rezervin kemeyittiriw ha`m aylanba qarjilarinin` aylanisin tezlestiriw joli;

-texnikaliq, sanaat texnologiyasi, u`skene ha`m qurallarg`a bolg`an to`lemge qa`biliyetli talapti qollap-quwatlaw.

Lizing o`nim (texnikaliq, sanaat qurallari, a`sbap-u`skeneler)di jetkizip beriwshilerge sawda ko`lemin ken`eyittiriwge ken` imka`niyat jaratadi. Bunin` na`tiyjesinde, keyinshelik, turaqli ra`wishte awisiq bo`leklerdi de jetkizip beriw ha`m shiyki zat materiallari, remont ha`m kadrlar tayarlawdi da a`melge asiriw mu`mkin boladi. Lizing biznesinde qatnasiwshi ta`repler, yag`niy investorlar sipatinda o`ndiriske lizing arqali qarjilardi tartiwshilar da soatiwshilardan kem ma`n almaydilar. Sonday qatnasiwshilardan institutsional ha`m jeke investorlar, yag`niy tikkeley lizing beriwshilerdi keltiriw mu`mkin.

Ko`p analitikaliq hu`jjetlerde ha`m materiallarda usi boyinsha lizingtin` to`mendegi ta`repleri itibarg`a ilayiq:

*saliq, bajixana, amortizatsiya jen`illiklerinen keletug`in ekonomikaliq da`ramat. Saliq jen`illikleri ayrim jag`daylarda da`ramat salig`inan azat qiliwdi, amortizatsiya ajiratpalarinin` joqarilig`i sebepli saliqqa tartilatug`in da`ramat summasin kemeyittiriw imka`niyatlarin ko`zde tutadi. Bajixana jen`illikleri bajixana baji to`lemlerin qisqartiliwi menen ta`riyiplenedi. Bunda berilgen jen`illikler lizing beriwshi lizing aliwshidan lizing to`lemleri mug`darin kemeyittiriw joli menen bo`lini na`zerde tutiladi;

*lizing beriwshiler, investorlar ta`wekelshiliginin` kemeyiwi, olar qizig`iwinin` qorg`awi. Bunda tiykarg`i qurallardin` aniq materialliq elementleri sipatinda islep shig`iladi. Na`tiyjede, kelisim tikkeley lizing ob`ektin kepillaydi. Bul jerde soni aytip o`tiw kerek, mu`lk lizingke berilgende lizing kelisimi sha`rtleri buzilsa yamasa lizing aliwshi

bankrot bolsa ha`mde a`melge asiriw qiyin protsess, yag`niy ken` ko`lemli islep shig`ariw

texnologiyaliq u`skenesi bar bolsa da, mu`lk iyesi bolip qaliw huqiqi qaliwi lazim. Investor ta`wekelshiliginin` kemeyiwi lizingke aling`an mu`lkti maqsetli isletiliwi yamasa isletilmesligine baylanisli;

*ma`mleketlik a`hmiyetke ilayiq tarmaq yamasa ma`mleket buyirtpasi boyinsha o`nim jetistiriwge jen`illikli kredit qarjilarin tartiw.

Lizing kelisiminin` aqirg`i topar, qatnasiwshilardan lizing mu`lki tiykarinda oni a`melge asiriwshi bolip lizing aliwshilar esaplanadi. Olar ushin payda alinip atirg`anlig`in seziliwi lazim, bolmasa pu`tin lizing protsessin o`zine tartiwshan`liq o`zgesheligin jog`altadi.

Sonday-aq, lizing aliwshilar ushin:

- lizing to`lemlerinin` o`zine tu`ser bahasinda jatqan saliqqa tartilatug`in paydanin` kemeyiwi;

- lizing beriwshi balansinda qalatug`in lizing mu`lkinin` ayrim mu`lk salig`inan azat qiliniwi;

- lizing ob`ektine tezlestirilgen amortizatsiya qollang`anda lizing aliwshida o`ndiristi operativ jan`alaw ha`m qayta qurallandiriw imka`niyati payda boladi;

- lizing tiykarinda baslang`ish finansliq awirliqlardin` kemeyiwi - bul lizing to`lemlerinin` tezlikte ha`m u`lken ko`lemdegi to`lemlerdi talap qilmaydi. Bul bolsa qarjilardi o`ndiriske uzaq mu`ddetke tartiliwin ta`miyinleydi. Jag`day islep shig`ariw fondlarin jan`alaw, alding`i texnologiyalardi, a`sbap-u`skenelerdi paydalaniwg`a aliw menen

ta`riyiplenedi. Bunnan tisqari, soni aytip o`tiw kerek, lizing to`lemleri, en` a`ldi menen, lizing ob`ektin paydalaniwdan aling`an da`ramattan to`lenedi. Sonin` ishinde, lizing to`lemi qurami sha`rtlerine, lizing mu`lki tiykarinda islep shig`arilg`an tovarlar ha`m xizmetler korinisi de kiritiliwi mu`mkin;

- o`ndiristi qayta qurallandiriw, qansha sho`lkemlestiriw, jan`alawda o`z kapital qarjilarinin` tartilmaslig`i ha`m nabit (sarip) bolmaslig`i;

- pu`tin investitsiyaliq mu`ddette lizing aliwshi (firma)nin` to`lemge qa`biliyetinin` saqlanip qaliwi. Lizing aliwshida islep shig`ariwdin` lizing qarjilarinan qaplang`aninan

qalg'an o'z erkindegi bo'liminin` aylanba qarjilarinin` o'siwine tartiliwi;

-ma`wsimlik ha`m da`wirlik bolmag'an o`ndiris protsessinde o`ndiris mashqalalarinin` operativ sheshiliwi;

-lizing to`lemlerinin` mug`dari aldinan ma`lim bolg`anlig`i ushin finansliq esap-kitaplardin` a`piwayi tiykarlang`anlig`i ha`mde qa`rejet bazasin aniq rejelestiriw ha`m esap-kitaplardi analiz qiliwdin` mu`mkinligi;

-lizing to`lemlerin qa`legen ko`riniste - o`lshemine, da`wirliligine, mu`ddetinin` uzayittiriliwi, to`lew usilin tan`lap aliwg`a qarap esap-kitaplardin` iyywshen`ligi;

-lizing aliwshi ta`wekelshiliginin` kemeyiwi. Yag`niy, lizing aliwshi o`niminin` bazarda jeterli da`rejede satip alinbag`an halda, lizing mu`lkin qaytarip beriw imka`niyatina iye boliwi. Bul, o`z na`wbetinde, jan`a o`nim (u`skene)di o`zlestiriwdegı risktin` kemeyiwine alip keledi;

-tan`law imka`niyatinin` borligi:

-lizing ob`ektin satip aliw, sha`rtname mu`ddetin o`zgerttiriw yamasa jan`a a`sbap-u`skene tartiw;

-lizing aliwshida kredit liniyasın saqlap qaliwg`a ruxsat beredi. Bunnan tisqari, a`piwayi finanslastiriwshi institutlarg`a baylanisliliqtin` kemeyiwi ha`m olarg`a talaptin` qisqariwi;

-lizing beriwshi lizing mu`lkinin` iyesi bolg`anlig`i ushin lizing aliwshi balansında mu`lktin` sa`wlelenbesligi. Bul bolsa, o`z na`wbetinde, lizing aliwshinin` mu`lk salig`ınan azat qiladi;

-kelisimnin` ma`nfaatlig`in ta`miyinlewshi qural bolip, ka`rxanada mu`lkti lizingke aliw tu`siniledi. Sebebi, oni ssuda tiykarında paydalaniwg`a alip atirg`anda, lizing mu`lki kreditti kepillewshi girew sipatında a`mel qiladi. Shet el ma`mleketlerinde ayrim lizing kompaniyalari lizing aliwshılardan hesh qanday qosimsha kepillik talap qilmaydi;

-kishi ha`m orta biznes tiykarındag`i ka`rxanalar, firmalar ushin lizing bo`lip birden-bir finanslastiriw imka`niyati bolip esaplanadi;

-lizing beriwshide risktin` o`tiwi arqali lizing aliwshida mu`lk o`z mu`lki sipatında

emes, ba`lkim waqtinsha paydalaniw ushin alinsa, mu`lktin` fizikalik ha`m ruwxiy toziw ta`wekelshiliginin` kemeyiwi. Bunnan tisqari, ruwxiy tozg`an detallar ha`m tarmaqti almastiriw ma`selesinin` qoyiliwi;

-mu`lktin` aliniwi ha`m satiliwi, tan`lap aliniwi, jiynaliwi siyaqli miynet talap qilaturg`in aylanislarda administrativlik keshigiwler sin`ari transaktsiyalarda lizing aliwshi qarjiniw` ekonom qiliniwi.

Lizing protsessin ob`ektiv bahalaw ushin onin` kemshiliklerin de keltiriw lazim boladi. Lizing ma`nisine ko`re, lizing beriwshide mu`lktin` ruwxiy toziwi ha`mde lizing to`lemin ala almasliq ta`wekelshiligi jatadi. Lizing kelisimin du`ziw da`wirinde lizing ob`ektin aniqlaw ju`da ha`m za`ru`rli. O`zbekistan Respublikasi Puqaraliq Kodeksinin` 587, 588- statyalarinda keltiriliwine, lizing sha`rtnamasi ob`ekti ha`m predmeti bolip, isbilermenlik xizmeti ushin paydalanatug`in ha`mde jer uchastkalari ha`m basqa ta`biy ob`ektlerden tisqari barliq tutinilmaytug`in buyimlar ximet qiladi. Bul 6-sanli buxgalteriya esabiniw` milliy standartinda da o`z sa`wlesin tapqaninaytip o`tiw kerek. Eger joqarida ko`rsetilgen qag`iydani ekonomikalik ko`z qarasidan ta`riyipleytug`in bolsaq, ol to`mendegi ko`rinishin aladi.

Lizing ob`ekti bolip, tutinilmaytug`in isbilermenlik xizmeti ushin paydalanatug`in xdr qanday zatlar boliwi mu`mkin, jer uchastkalari ha`m basqa tabiat ob`ektlari bunnan tisqari.

Mu`lk ko`rinishleri islep shig`ariw tiykarg`i qurallari (bino, qurilmalar, o`tkiziw qurilmalari, uliwma o`ndiris a`hmiyetindegi u`skene ha`m mashinalar, ko`terme transport qurilmalari, awil xojalig`i texnikasi, orgtexnika, a`sbap-u`skeneler, mashina-qurilistin` basqa o`nimlerin) halinda boliwi mu`mkin. Lizing ob`ekti predmeti - aylanba qarjilar quraminda bolsa, nizam menen ruxsat berilmeydi. Lizing bazari sub`ektlari bolip lizing beriwshiler, lizing aliwshilar, mu`lkti o`ndiriwshilar (satiwshilar), bankler ha`m basqa finans-kredit mekemeleri ha`mde eger, lizing aylanislarinda tiykarg`i qatnasshilar bolmasada, lekin bazardin` basqa qatnasiwshilarina da`ldalshiliq, informatsiyaliq ha`m konsalting xizmetlerin ko`rsetiw boyinsha brokerlik ha`m konsalting firmalari esaplanadi.

Tiykarg`i lizing sub`ektlari bolip, lizing sha`rtnamasindag`i ta`repler -lizing beriwshi ha`m lizing aliwshi esaplanadi.

Finansliq lizingte kelisim qatnasiwshisi bolip, lizing sha`rtnamasi ob`ekti - mu`lk o`ndiriwshisi (satiwshi) eger, lizing sha`rtnamasinda tikkeley ta`rep sipatinda bolmasada, ol da esaplanadi.

Lizing beriwshi - bul yuridikaliq ta`rep bolip, mu`lkti islep shig`ariwshi (satiwshi)dan qabil qilip aliwshi ha`m lizing sha`rtnamasi tiykarinda lizing aliwshig`a beriwshi tu`siniledi. Nizam boyinsha lizing beriwshi yuridikaliq ta`rep statusin almag`an isbilermenlik sipatinda esapqa aling`an fizikaliq ta`rep yamasa puqara boliwi mu`mkin.

Lizing xizmetleri bazarinda lizing beriwshiler funktsiyasin qag`iydag`a ko`re arnawli kommertsiyaliq sho`lkemleri, yag`niy aktsionerlik ja`miyeti ko`rinishindegi lizing kompaniyalari orinlaydi. Lizing beriwshiler bolip bankler, basqa finans-kredit mekemeleri, ha`m a`sirese, tikkeley lizing mu`lkin o`ndiriwshiler, yag`niy mashina qurilis zavodlari, qurilis firmalari ha`m basqalar esaplanadi. Lizing xizmetin a`melge asiriw ushin yuridikaliq xuqiq - litsenziya beriledi.

Lizing aliwshi - bul yuridikaliq ta`rep yamasa isbilermen sipatinda esapqa aling`an ha`mde yuridikaliq statusin almag`an puqara esaplanadi. Ol, o`z na`wbetinde, lizing sha`rtnamasi boyinsha lizing mu`lkinen waqtinshaliq iyelik qiliw ha`m paydalaniwg`a qabil qiliwi (yamasa aliwi) tu`siniledi.

O`ndiriwshi (satiwshi) - lizing sha`rtnamasi predmeti bolg`an lizing mu`lkin aldi-satti sha`rtnamasi boyinsha satiwshi tu`siniledi.

*Islep shig`ariwshi (satiwshi)* - bul lizing aliwshi (operativ lizingte lizing beriwshi) ta`repinen tan`lang`an mu`lk iyesi esaplang`an ha`m bul mu`lk aldi-satti sha`rtnamasin lizing beriwshi menen imzalag`an yuridikaliq yamasa fizikaliq ta`rep bolip tabiladi.

Lizing xizmetleri bazarinda xizmet ko`rsetip atirg`an brokerlik firmalari ju`da` za`ru`rli orin tutadi. Olardin` maqset ha`m waziypasi biznes birge islesiwshi qidiriw, bazardin` basqa qatnasiwshilari informatsiyaliq (informatsiya) ta`miynati menen ta`miyinlew ha`m ha`tteki da`ldalshiliq waziypasin orinlawdan ibarat boladi.(2.7-

keste).

Xaliq-araliq lizing sub`ektlari bolip lizing beriwshi, lizing aliwshi yamasa jetkizip beriwshi waziypasin orinlawshi shet ellik yuridikaliq ta`repler boliwi mu`mkin.

2.7-keste

Lizing xizmetleri bazarinda professional da`ldashilar qurami

T/r	Professional da`ldashilar	Usi professional da`ldashilardin` xuqiq ha`m minnetlemelerine usinis
1	Distribyutor (ko`tere satiwshi)	Toliq o`z atinan, g`arezsiz qatnasiqlar tiykarinda islep shig`ariwshilar menen qanday qatnasiqta bolsa, lizing mu`lkin satip aliwshilarg`a tap sonday baylanista boladi, tekg`ana mu`lk iyesi bolip esaplanbaydi.</li> <li>Bahani belgeleydi, bazardi u`yrenedi, servis xizmetlerin ko`rsetedi.
2	Diler	Kishi g`arezsiz isbiltermen, ol o`z esabinan za`ru`rli u`skeneni satip aladi ha`m qariydarlarg`a satadi, biraq ol texnikani reklama ha`m servis xizmetin ko`rsetiwde de qatnasadi
3	Broker	O`z qariydarlari tapsirmasina ha`m esabina baylanisli xizmet ko`rsetedi.</li> <li>O`z-ara qizig`iwshi ta`replerdi ushirastiradi, biraq ta`wekelshilikti o`zine almaydi.
4	Komissioner	- O`z atinan, lekin, qariydar esabinan kelisim du`zedi. - O`z mu`ta`jligen asqan qa`rejeterge juwap beredi.
5	Makler	- Kelisim ushin qizig`iwshi ta`replerdi toplaydi ha`m ushirastiradi, lekin o`zi bundaqatnaspaydi. - Ol ta`replerdin` qatnashu`qilighisiz hech qanday kelisim du`ze almaydi.
6	Konsignator	Islep shig`ariwshilardan u`skeneni komissiya sha`rtine ko`re aladi ha`m satiwshi ornatqann bahadan kem bolmag`an bahag`a satadi.</li> <li>Mu`lkke iyelik qiliw huqiqi u`skeneni jetkizip beriwshide qaladi.
7	Isenimli wa`kil	- O`z firmasinin` atinan ha`m onin` tapsirmasina ko`re kelisim du`zedi. - Sha`rtnamada ornatilg`an sha`rtlerge ko`re ha`m qariydarlar tapsirmasi tiykarinda xizmet ko`rsetedi.
8	Islep shig`ariwshi agenti (qariydar)	Islep shig`ariwshi atinan ha`m onin` tapsirmasina ko`re aniq belgilengen aymaqta xizmet ko`rsetedi.</li> <li>Ol tekg`ana bir aniq, kelisim, ba`lkim kelisilgen mu`ddetlerge ko`re basqa bir qatar kelisimlerdi du`ziw huqiqina iye
9	Kommivoyajer	Lizing ob`ektin tekg`ana satpastan, oni paydalaniwshig`a jetkizipte beredi
10	Jo`neltpe satiwshi	«Firmanin` bo`listiriwshi wa`kili, lizing mu`lkin kataloglar arqali tarqatiw joli menen potentsialli satip aliwshi - arendashilarg`a satadi
11	Ma`sla`hatshi	Lizing xizmetleri bazarinda du`zilgen kelisimlerden protsentler to`lewi menen isbiltermen do`gerginde ta`jiriybeler o`tkizedi</li> <li>Kelisimnen da`ramat ku`tpeydi ha`m buyirtpashilarg`a kepillik bermeydi

2.3. Lizing sistemasin engiziwdi ma`mleket ta`repinen qollap-quwatlaw ha`m na`tiyjeligin arttiriw jollari

Bu`gingi ku`nde O`zbekistanda lizingti keleshekte ja`nede rawajlaniwi ushin qolay ortalıqtı jaratiw boyınsha anıq ilajlar a`melge asirılmaqta. Ma`mlekette lizing xızmetlerin rawajlandiriw maqsetinde iri lizing kompaniyalari basshilari, Finans ministrliğı, Ma`mleketlik salıq komiteti, Oraylıq bank, Bajixana komiteti ha`m basqa bir qatar ma`mleketlik joqari sho`lkemleri qa`nigeleri quramında usinislar islep shig`iwshi arnawlı isshi topar du`zilgen. Xalıq-aralıq Finans Korporatsiyası ta`repinen de a`hmiyetli joybar islep shig`ilg`an bolıp ol ha`zirde O`zbekistan sharayatına sa`ykeslestirilmekte ha`mde usi sho`lkem qa`nigelerinen bir topari joqarında aytip o`tilgen Isshi topar quramına kiritilgen.

Isshi topar ta`repinen bir qatar usinislar toplami islep shig`ilg`an bolıp ol tiykarinan O`zbekistan lizing bazarın ta`rtipke salıwshi nızamshılıq ha`mde normativlik hu`jjetlerdegi belgili bir o`zgerislerdi, a`sirese lizing ob`ektin satıp alıwdı finanslawda bank kreditlerinen alternativ usılda paydalaniwdı ko`zde tutadı. Bul o`zgerisler tiykarinan kishi biznes wa`killeri ushin mo`ljellengen. Usi usinislar endilikte bir neshe joqari sho`lkemler ta`repinen ko`rip shig`ılmaqta ha`m ko`p bo`limi maqullandı. Xalıq-aralıq Finans Sho`lkeminin` joybar ekspertleri ha`mde Isshi topar ag`zalari Finans ministrliğı menen birgelikte O`zbekistan Respublikasınin` «Lizing tuwrısındag`ı» nızamı, Puqaralıq ha`m Salıq kodekslerine o`zgerittiriw kiritiw boyınsha jan`a nızam joybari islep shigilmaqta.

Usi o`zgerittiriwlerdin` kiritiliwi gu`mansız tekg`ana banklerdin` lizing xızmetine unamli ta`sir qiladı, ba`lkim lizing sektorına shet el ha`m ishki investitsiyalar ko`rınisinde kirip kiyatirg`an kapitallar ag`iminin` ken`eyiwi esabınan jan`a lizing kompaniyaların sho`lkemlestiriwine de ta`sir ko`rsetedi. Bu`gingi ku`nde O`zbekistan lizing sektorına kiritilgen tuwri investitsiyalar uliwmalıq ko`lemi 6,6 mln. AQSh dolların quramaqta ha`m bul usi sektordin` real potentsialın ashıp beriw ushin ele jeterli emes. Shet ellik kapitallardı tartiw lizing kompaniyasınin` kapitalivatsiya barısındag`ı jetispewshiliklerdin` sheshimin

tabiwg`a ha`mde lizing xizmetleri ko`lemin ken`eyittiriwge xizmet qiladi.

O`zbekistandag`i kommertsiyaliq banklari de o`z lizing xizmetleri ha`mde lizing sektorin finanslastiirw ko`lemin asirip bariwg`a ha`reket qilmaqta. Bul bolsa o`z na`wbetinde finansliq bazar ba`sekege turaqlilig`in ja`nede asiriwg`a xizmet qiladi ha`m aqirg`i na`tiyjede awil xojalig`i ka`rxanalar ushin o`z o`ndirisin finanslastiirwda za`ru`r bolg`an finansliq resurslarg`a ja`nede erkinirek erisiw imka`niyatın beredi. Hu`kimet intsiativasi menen Beyker-MakKenzi **yuridikaliq** kompaniyasi qatnasig`ında ETTB ta`repien finanslastirilatuğ`in lizing sha`rtnamaların reformalastiriw boyınsha joybar islep shig`ildi. Bul boyınsha hazirge shekem Beyker-MaKKenzi kompaniyasi ta`repien Z esabat tayarlandi ha`m lizing kompaniyalari ha`mde hu`kimet ortasında taliqlanbaqta.

Usi tarmaqtag`i reformalarg`a hu`kimettin` Xaliq-araliq Valyuta Fondi ortasında du`zilgen Memarandumnin` finansliq siyasat ha`m ekonomika bo`limi boyınsha sha`rtlerinde ko`zde tutilg`an bir qatar, ma`mleket ekonomikasinin` kelesidegi erkinlestiriliwi menen baylanisli punktlerinin` orinlaniwi da ja`rdem beriwi mu`mkin.

Ekonomikanin` real tarmaqlarin ha`mde kishi biznesti qollap-quwatlawdi na`zerde tutiwshi ekonomikada izbe-iz reformalardin` a`melge asiriliwi O`zbekistanda lizingtin` keleshekte ja`nede rawajlaniwina jag`day jaratip bermekt. Tiykarg`i fondlardi finanslastiriwda lizing bank kreditine salistirg`anda bir qatar u`stinliklerge iye. Yag`niy kredit aliw da`wirinde lizingke salistirmali ka`rxananin` orinlawi kerek bolg`an qosimsha sha`rtler bar:

- kredit summasinin` 120 %ten kem bolmag`an kepillik penen ta`miyinlew;

- kredit mo`ljellenip joybardin` keminde 25 %in o`z qarjilari esabınan qaplaniwin talap qiliw;

- girewdi da`slepki qamsizlandiriw ha`m ra`smiylestiriw ushin qilinatuğ`in qa`rejetler, kreditti sho`lkemlestiriwde bank xizmetin ushin to`lenetug`in haqilar;

O'zbekistan hu'kimeti basshilig'i astinda jen'llikli finansliq lizingten ken' paydalaniv ka'rxana o'ndirisin zamanago'y texnologiyalar menen qurallaniwina u'lken imka'niyat jaratti. Birinshi na'wbette bul awil xojalig'i o'nimlerin qayta islewshi qural ha'm u'skeneler menen baylanisli. Sonin' ushin, ma'mleketimizdin' ko'pshilik miynet resurslari awil xojalig'i tarawina tuwri keledi. Son'g'i jillarda gu'zetetug'in bolsaq, O'zbekistanda salistirmali keleshekli ka'rxanalar bolar - iri sanaat o'ndiris kompleklerine kepserlewshi detallar islep shig'ariwshi ha'm jetkizip beriwshi ka'rxanalar esaplanadi (ayrim avtomobilsazliq ka'rxanalarin da ko'riw mu'mkin). Bu'gingi ku'nde lizing xizmetleri tiykarinan avtotransport qurallari ha'm awil xojalig'i texnikalarina qollanilmiqta, sebebi iri jergilikli islep shig'ariwshilardin' bar ekenligi usi tarawdin' rawajlaniwina a'hmiyetli faktor bolip xizmet qilmaqta. Lekin ma'mleketimizdin' barliq aymaqlarinda paydalaniliw jag'inan qolayraq bolg'an mikrolizing elege shekem rawajlang'ani joq.

Ha'zirge shekem O'zbekistanda a'melge asirilip atirg'an lizing xizmetleri ta'jiriybeleri soni ko'rsetpekte, en' kem riskli ha'm en' na'tiyjeli lizing a'meliyatlari ortasha 200 min' AQSh dollarina ten' qundag'i joybarlar u'stinde a'melge asirilmaqta. Sebebi lizing imka'niyatlarinan ko'pshilik kishi biznes sub'ektlerig'ana ken' paydalanbaqta. On millionlap dollarg'a ten' lizing joybarlari ele iri ka'rxanalar ta'repinen toliq o'zlestirilmegen. Ma'selenin' ja'ne bir ta'repi sonda, ma'mlekette kapital qoyilmalardi finanslastiriw tiykarinan shet ellik finansliq institutlar yamasa xaliq-araliq sho'lkemler kreditleri esesine a'melge asirilip atirg'an bolip, hu'kimet de olardi tartiwga sezilerli jen'llikler jaratip bergen. Bul o'z na'wbetinde kredittin' lizingke salistirmali ja'nede qolayraq, tez erisetug'in finansliq qarji deregine aylandirip qoydi. Lizingti a'melge asiriw bolsa kreditke salistirmali qolaysiz sha'rt-sharayatlardan o'tiwdi talap qiling'anlig'inan og'an ko'plegen sub'ektler umtilg'aninsha joq. Tuwri, sho'lkemlestirilip atirg'an ko'plegen lizing kompaniyalarina da da'slep bir qatar jen'llikler berilmekte, lekin bul jen'lliklerdin' a'mel qiliw mu'ddeti qisqa (lizing berilgenen baslap 5-7 jilg'a shekem) ha'mde tekg'ana usi ka'rxana ushin g'ana tiyisli bolip, uliwmalig lizing

xizmetlerin na`zerde tutpaydi.

Respublika ekonomikasinda tu`rli menshik formalarindag`i yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerdin` ju`zege keliwi ta`biyiy tu`rde xojaliqlardin` materialliq-texnikaliq bazasin jaratiwdi ju`zege keltiredi. Bul bolsa, lizing xizmeti bazarin ken`eytiwdi talap etedi. Biraq, jas g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` bazar qatnashlari jag`dayinda bunday strukturalardin` xizmet ju`rgiziwinde ta`jiriybelerdin` jeterli emesligi sebepli, bul siyaqli faktorlar lizing kompaniyalarin sho`lkemlestiriw ha`m na`tiyjeli rawajlandiriwg`a bir qatar tosquinliqlar payda bolmaqta.

Bar bolg`an tosquinliqlardi u`yrenip shig`iw na`tiyjesinde lizing xizmetin ma`mleket ta`repinen qollap-quwatlaw sistemasinin` to`mendegi u`lgi strukturasini islep shig`ildi. Izertlew na`tiyjelerine tiykarlanip ma`mleketimizde lizing xizmetin rawajlandiriwda tosquinliq etip atirg`an faktorlardi saplastiriw jollari to`mendegilerden ibarat dep esaplaymiz:

- lizing kompaniyalari xizmetinin` rawajlaniwina olardin` ustav kapitalarin bekkemlewde ja`rdem beredi. Keri jag`dayda, lizing kompaniyalari ushin kapital qarjinin` jetispewshiligi tek g`ana ekonomikamizda lizing sistemasin jetistiriwge emes, ba`lkim usi kompaniyalardin` san jag`inan artiwina da keri ta`sir ko`rsetedi. Bunin` aldin aliw ushin ma`mleket ta`repinen du`ziwshilerdi tartiw, sonday-aq, jeterli mug`darda qarjilar ta`miynatin jolg`a qoyiw xaliq xojaliq tarawlarinin` materialliq-texnikaliq bazasinin` bekkemleniwini tezlestiredi;

- lizing kompaniyalarinin` ustav kapitalin bekkemlew menen bir qatarda, jergilikli lizing kompaniyalari ushin jen`illikli sha`rtler tiykarinda ma`mleketimizdegi, sonday-aq, banklerdin` kredit resurslarin tartiw esabina o`z aylanis qarjilarin arttiriw sha`rtlerin jaratiw u`lken ja`rdem beredi. Bunin` ushin qa`nigelesken banklerdin` uzaq mu`ddetli jen`illikli kreditlerin tartiw ushin O`zbekstan Respublikasinin` «Puqaraliq kodeksi», «Lizing haqqinda»g`i ha`m «Isbilermenlik ha`m isbilermenler xizmetinin` kepillikleri haqqinda»g`i nizamlarinin` barliq statyalari bir-birin toliqtiriwshi o`z-ara redaksiyalik muwapiqlastirilg`an boliwi tiyis;

- lizing sistemasin du`ziwshi barliq sub`ektlerden qosilg`an qun salig`i 20% ten o`ndirilgen o`nim qunina ha`m lizing xizmetinin` qunina esaplanadi. Demek, qosilg`an qun salig`i eki ese lizing aliwshi moynina tu`spekte. Bul bolsa, lizing ob`ekti bahasinin` ha`m o`ndirilgen o`nimnin` o`zine tu`ser bahasinin` o`sip ketiwine alip kelmekte. O`nimnin` o`zine tu`ser bahasin arzanlatiw ushin qosilg`an qun salig`in to`lewden jen`illiklerden azat etiletug`in jumislar ha`m xizmetler qatarina kirgiziw na`tiyjesinde lizing aliwshi xojaliq ha`m ka`rxanalar tu`rine qarap lizing ob`ekti bahasina awil xojalig`in - 10 jilg`a shekem, o`nimdi qayta islewshi ka`rx`analardi - 5 jilg`a shekem qosilg`an qun salig`inan azat etiw awil xojalig`i tarawlarinin` materialliq-texnikaliq bazasin bekkemlew mu`mkinshiligi jaratiladi;

- lizing xizmetin dizimnen o`tkeriw protsesslerin a`piwayilastiriwdi jolg`a qoyiw menen baylanisli qa`rejetlerdi qisqartiw. Bunin` normativ hu`jjet penen belgilep qoyiliwi lizing kompaniyalarinin` ko`beyiwi na`tiyjesinde ba`seke ortalig`in ju`zege keltiriw faktori bolip xizmet etedi;

- lizing sistemasinin` rawajlaniwi ushin za`ru`r bolg`an bank sistemasi ha`m investitsiyalar bazarin ken`eytiwge ko`meklesiw na`tiyjesinde lizing xizmetin qarjilar menen ta`miyinlew turaqlasadi;

- biznes ha`m jeke mu`lk huqiqin qorg`awshi, kelispewshiliklerdi sheshiwshi ha`mde saliqti ta`rtipke saliwshi nizamshiliq sistemasin jaratiw lizing xizmeti menen shug`illaniwshi kompaniya, firma ha`m basqalardi lizing sistemasin qa`liplestiriw ha`m ten` huqiqli xizmet ju`rgiziw ha`mde aylanis qarjilarin ko`beytiw kepilligin beredi;

- lizing kompaniyasina shet el investitsiya ha`m texnologiyalarin tartiw, sonday-aq, investitsiya ha`m nou-xou ekspertin qollap-quwatlawda ko`meklesiw shet el lizing ob`ektlerin alip keliwin ko`beytiw faktori bolip xizmet etedi;

- Awil xojaliq ka`rxanalarinin` basshi ha`m qa`nigeleri ushin «Lizing ha`m onin` xizmeti haqqinda»g`i qisqa mu`ddetli oqiw ha`m seminar sho`lkemlestiriw, sonin` menen birgelikte lizing xizmeti menen shug`illaniwshi kompaniyalarda xizmet etiwshiler ushin kadrlar tayarlaw ha`m qa`nigeligin arttiriw ha`mde ekinshi

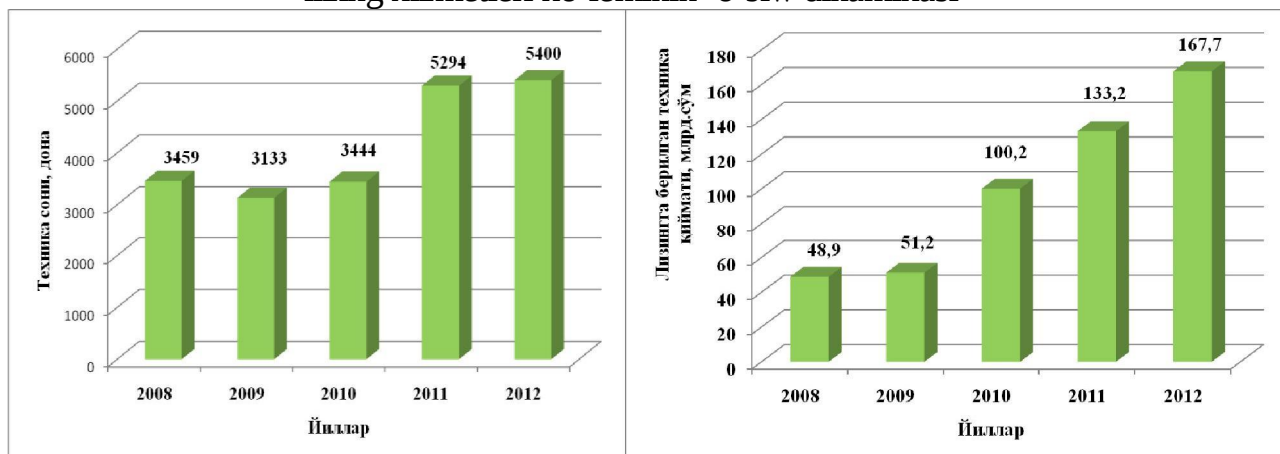
qa`nigelik boyinsha oqitiwdi sho`lkemlestiriw maqsetke muwapiq. Sonday-aq, xaliq araliq ha`m jergilikli lizing kompaniyalarda islew ushin qa`nigeli kadrlar tayarlawdi belgilew siyaqli ma`selelerdi orinlaw za`ru`r.

Hu`kimet ta`repi awil xojaliq ka`rxanalarinin`, Sonin` ishinde fermer xojaliqlarinin` texnikag`a bolg`an mu`ta`jliginin` joqari ekenligi, a`yne waqitta olardin` to`lew qa`biliyati da`rejesi jeterli emesligi esapqa alinip, amawli qarar tiykarinda traktorlar ha`m orim jiyim texnikalarin lizingke aliwda xojaliqlar ushin bir qatar jen`illikler jaratip berildi. Bug`an, lizing mu`ddetinin` 7 jil ekenligi, texnika quninin` 15 protsentlik quramin aldinan to`lep beriliwi ha`m jilliq lizing marjasi protsentinin` mug`dari Orayliq bank qayta finanslastiriw stavkasinin` 50 protsentinen aspaslig`i siyaqli jen`illiklerdi kiritiw mu`mkin.

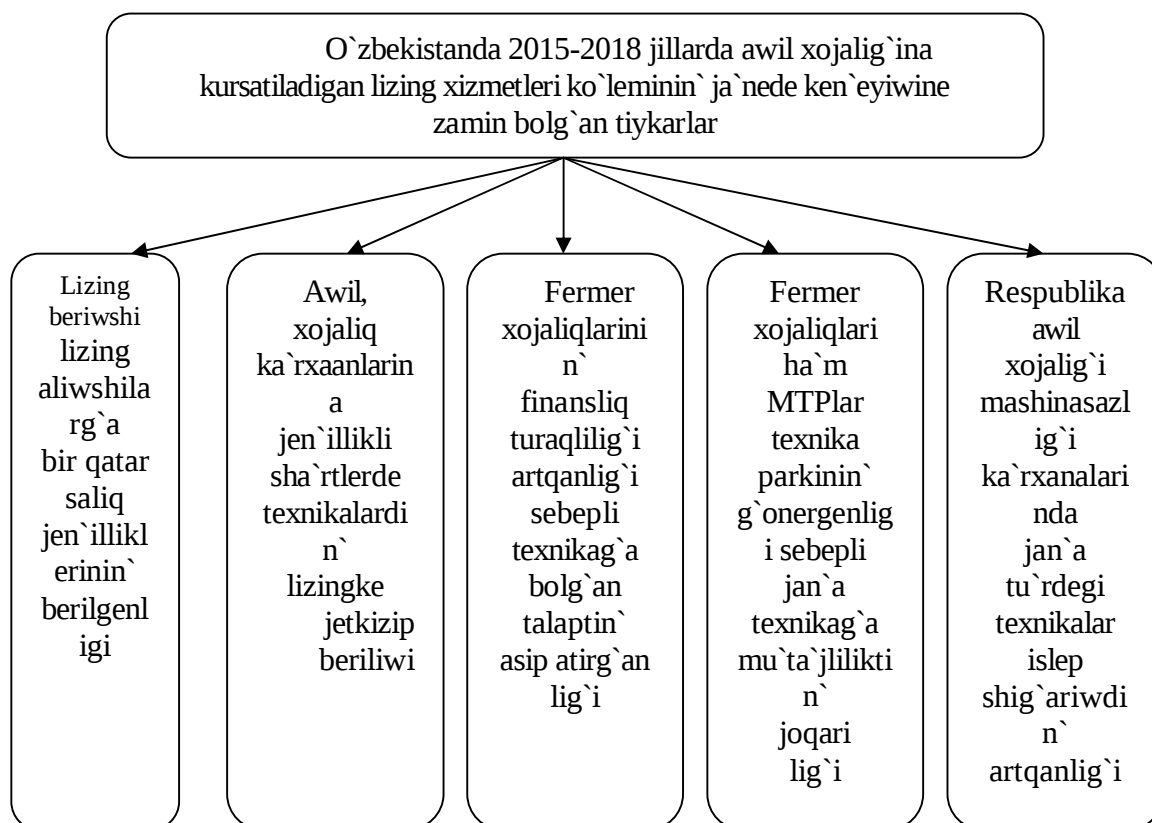
Ma`selen, 2008 jilda fermerler ta`repi 3459 dana, 2009 jilda bolsa 3133 dana texnikalar lizingke aling`an bolsa, 2010 jilda 3444 dana, 2012 jilda bolsa 5400 danadan artiq texnikalar lizingke alindi.

(2.1. - diagramma).

Kompaniya sistemasindag`i filiallar ta`repi respublika awil xojalig`ina ko`rsetilgen lizing xizmetleri ko`leminin` o`siw dinamikasi

Tek «Wzqishloqxwjalikmapshizing» kompaniyasi arqali lizingke texnika alg`an fermerlerdin` uliwmalig sani 25 min`nan artiq. Kompaniya ta`repi 2015-2018 jillarda awil xojalig`ina ko`rsetiletug`in lizing xizmetleri ko`leminin` ja`nede ken`eyiwine zamin bolg`an tiykarlar to`mendegilerden ibarat:

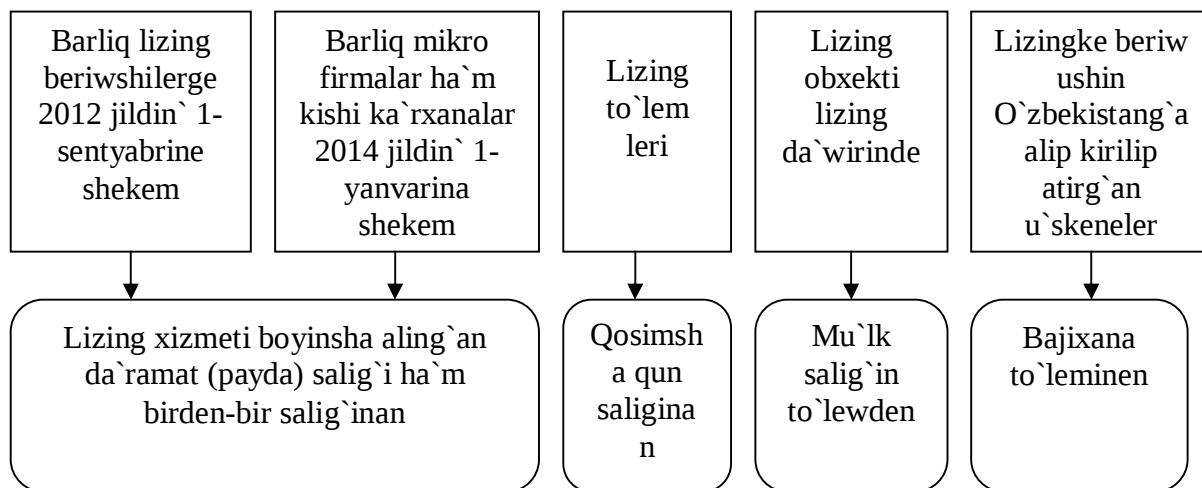

Respublikamiz boyinsha fermer xojaliqlari saninin` jildan jilg'a ko`beyit bariwi ha`m olardin` shirketlerge salistirmali na`tiyjeli xizmet ju`ritiwi na`tiyjesinde finansliq jag`daydin` operativ pa`tler menen jaqsilaniwi ku`tilmekte ha`m bul, ta`biy ra`wishte fermerlerdin` awil xojaliq texnikalarin lizingke aliwg'a salistirmali bolg'an finansliq ta`miyinlengen talabinin` asiwina alip keledi. Bul bolsa, o`z na`wbetinde respublikamizdag'i awil xojalig'i tariwi menen tikkeley baylanisli bolg'an sho`lkemler, qa`nigeler ha`m alimlar aldina bir qatar mashqalalardi sheshiw waziypasin qoymaqa. Bug'an, 2015-2018 jillarda respublika boyinsha fermer xojaliqlarinin` uliwmalig saninin` qanshag'a jetiwi prognozidan kelip shiqqan halda, lizing tarawin finanslastiriw ushin qansha qarjilar za`ru`r boliwi kiredi.

Awil xojalig'inda alip barilip atirg'an quramliq o`zgerisler sebepli ma`mleketimizde 2015 jilg'a shekem bolg'an ha`m onnan keyingi da`wirlerde de fermerlik protsessinin` u`zliksiz rawajlaniwi ku`tilmekte. O`zbekistanda lizing xizmetin

qollap quwatlaw ushin qatark saliq, jen`illiklari berilgen.(2.2. - su`wret).

2.2. - su`wret O`zbekistanda lizing xizmetin rawajlandiriv ushin berilgen saliq jen`illiklari to`mendegiler saliq ha`m bajixana to`leminen azat etilgen:

Sunday-aq, lizing aliwshinin` saliq o`ndiriletug`in da`ramat bazasi lizing protsentleri summasina kemeyittiriledi.

Lekin, usi alimlardin` miynetlerinde «Awil xojalig`i texnikasi lizingi» tarawinin` ekonomikalig ma`nisi teren`irek izertlenbegen ha`m a`yne awil xojalig`i tarawinda lizing protsessleri na`tiyjeliligini aniqlawdin` teoriyalig tiykarlari jaratilmag`an.

O`zbekistan Respublikasinin` 2002 jil 13 dekabrde qabil kiling`an 447-P-san «O`zbekistan Respublikasinin` ayrim nizam hu`jjetlerine o`zgerisler ha`m qosimshalar kiritiw tuwrisinda»g`i Nizam tiykarinda O`zbekistan Respublikasinin` 1999 jil 14 aprelde qabil kiling`an «Lizing tuwrisinda»g`i Nizamina bir qatar o`zgerisler kiritildi, sonnan onin` 22-statyasi «Lizing to`lemleri» jan`asha taxrirda qabil qilindi.

Usi nizamg`a muwapiq lizing beriwshinin` lizing ob`ektin aliw ushin qilg`an qa`rejetlerinin` ha`mmesi yamasa ko`pshtiligi, sonday-aq, lizing ob`ektin jetkizip beriw ha`m belgilengen maqsette paydalaniw ushin oni jaramli jag`dayg`a keltiriv menen baylanisli bolg`an basqa qa`rejetlari to`mendegilerden ibarat boladi:

- lizing ob`ektinin` satip aliw quni;
- mu`lk salig`i;
- lizing ob`ektin alip keliw boyinsha transport qa`rejetlari, oni ornatiw ha`m iske

tu`siriw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektinen paydalaniw boyinsha lizing aliwshi xizmetkerlerin oqitiw (u`yreniw) menen baylanisli bolg`an qa`rejetler, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin bajixanada ra`smiylestiriw boyinsha bajixana baji ha`m jiyimi qa`rejetleri, eger lizing ob`ekti shetten alip kelingen bolsa;

- lizing ob`ektin lizing aliwshig`a tapsiriw ha`m iske tu`siriwge shekem bolg`an da`wirde oni saqlap turiw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin transportta tasiwda qoriqlaw ha`m qamsizlandiriw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin ha`r kdnday ku`tilmegen jag`day (risk)lardan qamsizlandiriw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- qariz (kredit)g`a aling`an qarjilar ushin to`lenetug`in u`steme (protsent)ler to`lemi qa`rejetleri;

- lizing ob`ektin saqlaw ha`m og`an servis xizmetin ko`rsetiw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin dizimnen o`tkiziw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin keleshekte kapital ta`mirlew ushin rezerv qarji jamg`armasin jaratiw qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- sawda agentinin` komission jiyimlari;

- lizing ob`ektin lizing aliwshi ma`nziline alip barip beriw boyinsha transport qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamasinda basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektin lizing aliwshig`a tapsiriw ushin transportqa artiw ha`m tu`siriw

qa`rejetleri, eger lizing sha`rtnamesida basqasha ta`rtip na`zerde tutilmag`an bolsa;

- lizing ob`ektinen normal paydalaniwdi ta`miyinlew boyinsha a`melge asiriliwi talap etiletug`in basqa qa`rejetler.

Nizam talabinan kelip shiqqan halda, O`zbekistan «awil xojalig`i mashinalari lizing tarawinda» a`melge asirilip atirg`an lizing protsesslerindeki to`mendegi qa`rejetler lizing beriwshi sipatinda «Wzqishloqxwjalikmashlizing» kompaniyasi ha`m onin` filiallari ta`repiyen a`melge asirilmaqta:

- lizing ob`ektin satip aliw qa`rejeti;
- qariz (kredit)g`a aling`an qarjilar ushin to`lenetug`in u`steme (protsent)ler to`lemi qa`rejetleri;

- lizing ob`ektin dizimnen o`tkiziw qa`rejetleri;
- saliq to`lemi ha`m basqa ma`jbu`riy jiyimlar qa`rejetleri.

«Wzqishloqxwjalikmashlizing» kompaniyasinin` lizing ob`ektin aliw menen baylanisli qa`rejetleri tu`ri shegaralang`anlig`inin` tiykarg`i sebebi, usi kompaniyanin` lizing ob`ektine mu`lk salig`i to`lewden azat qiling`anlig`i, lizing ob`ektinin` qamsizlandiriliwi ma`selesin bolsa hu`kimettin` 2000 jil 2 noyabrde qabil kiling`an «Awildi lizing sha`rtlerinde awil xojaliq texnikasi menen ta`miyinlew is-ilajlari tuwrisinda»g`i 424-sanli qarari 5-ba`ntine tiykarlanip lizing aliwshilar moynina ju`kletilgenligi ha`mde kompaniya ta`repiyen tiykarinan «Wzqishloqxwjalikmash-xolding» xolding kompaniyasi sistemasindag`i mashinasazliq zavodlari ha`m qospa ka`rxanalarda islep shig`arilg`an texnikalardin`g`ana lizingke beriliwi menen ta`riyiplenedi.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Lizingtin` rawajlanishi tikkeley bazar qatnashqlarining` rawajlanishi menen baylanisli, Lizing qatnashqlari ha`r knday o`ndiris, mu`lk formasina ha`m o`ndiris metodina tiykarlang`an ja`miyettin` rawajlanishi ushin unamli ta`sir ko`rsetedi. Sol sebepli, O`zbekistan ekonomikasinda lizingten na`tiyjeli paydalaniw bu`gingi ku`nnin` en` aktual waziypalardan birine aylandi, desek qa`te qilmaymiz.

Xa`zirde ma`mleketimizde ijara, a`sirese lizing qatnashqlarin isbilermenlik xizmetinin` tu`rli tarawlarina engiziwge o`z-aldina itibar berilmekte. Sonnan kelip shig`ip, a`meldegi nizamshiliq normativlerin jetilistiriw, lizing tu`sinigi ha`m onin` tu`rlerin, lizing sha`rtnamasi ha`mde yuridikaliq ta`replerin u`yreniw, analiz qiliw a`hmiyetli teoriyalik ha`m a`meliy a`hmiyetke iye

Izertlew na`tiyjelerine ko`re, usi temaning` ilimiy jag`inan jaritiw ushin to`mendegi juwmaq ha`m usinislardi aldig`a su`rmekshimiz:

1. Ha`zirde respublikamizda lizingke berilip atirg`an lizing ob`ektlerinin` 75 protsentinen ko`biregi awil xojaliq texnikalarin quraydi. Demek, ekonomikanin` awil xojalig`inan basqa tarmaqlarg`ada lizingti ken` engiziw imka`niyatina ele toliq erisilgeni joq. Lizingti ken` engiziwdin` en` tiykarg`i sha`rtlerinen biri lizing beriwshi kompaniyalardin` tiyisli kapitallarg`a iye boliwi esaplanadi. Bunin` ushin bankler ta`repien lizingke paydalaniw sha`rti menen lizing kompaniyalarina berilip atirg`an kredit qarjilarinin` protsent stavkalari pa`seyittirilse maqsetke muwapiq bolar edi.

2. Lizing protsessleri ko`p qirli ha`m quramali protsess olg`anlig`i ushin da lizing tarawinda respublikamizda o`z-aldina mu`ddetlik oqiw kurslarin sho`lkemlestiriwdi maqsetke muwapiq dep esaplaymiz. Bunda, lizing sub`ektlerine lizing sha`rtnamalarin du`ziw, onda ta`replerdin` o`z-ara huqiq ha`m minnetlemelerin belgilew, lizing tarawindag`i finans, saliq, bajixana, qamsizlandiriw, sud, buxgalteriya nizamshilig`i normativlerin ken` tu`sindiriw ma`selelerine o`z-aldina itibardi qaratiw za`ru`r esaplanadi.

3. Belgili, lizing toqtawsiz rawajlanip atirg`an taraw Sonin` ushin rawajlang`an

ma'mleketlerdegi lizing nizamshiligi ma'selelerin ja'nede teren'irek u'yreniw ha'mde unamli faktorlardi respublikamiz lizing nizamshilig'ina kiritiw maqsetke muwapiq bolar edi.

4. Lizing aylanislarinin` esabinda esaptin` aniqligin ta'miyinlew ha'm ha'r biri boyinsha aniq finansliq na'tiyje ha'm na'tiyjeni aniqlaw ha'mde basqariw qararlarin qabil qiliw maqsetinde anilitikaliq esapti qurap, analitikaliq schyotlarda esapti ju`ritiw;

5. Lizing ob`ektlari boyinsha a`meldegi nizamsshiliqqa muwapiq shegarada jedellestirlgen maortizatsiya esaplaw usilin qollaw, usi arqali birden-bir jer salig'in to`lewshi awil xojalig`inda basqalardi finansliq qollap kuwatlawdi ta'miyinlew;

6. Respublikamizda lizingti ja'nede rawajlandiriwdin` kompleks da`stu`ri islep shig`iliwi ha'm onda to`mendegiler na`zerde tutiliwi lazim dep esaplaymiz:

- shet el investitsiyalarinin` lizing sektorina tartiw ma'seleleri;
- finans, saliq;, bajixana, qamsizlandiriw, sud, buxgalteriya, o`nimnin` satiw, bank, mu`lkshilik nizamshilig`i normativlerinin` lizing xizmetine tiyisli bolg`an bo`limin qayta ko`rip shigiw ha'm jetilistiriw;
- ekonomikanin` basli tarmaqlarina lizingti ja'nede ken`irek engiziw imka`niyatlarin belgilew;
- bina ha'm qurilmalardi lizingke beriwdi rawajlandiriw.

Izertlewler na'tiyjesine qaray awil xojalig`i ka`rxanalarinda lizing to`lew esap-kitaplari buyirtpashi ta`repiyen tan`law huqiqin beriw za`ru`r ha'm lizing to`lem mug`darin orinlang`an jumis ha'm xizmetlerden aling`an payda esabinan to`lewdi belgilew maqsetke muwapiq:

- lizing ob`ektine payda ha'm qa`rejetlerdin` analitikaliq esabin ju`rgiziw ha'm ma`wsimlik lizing to`lemlerin engiziw o`nimnin` o`zine tu`ser bahasinin` artiwini ma`lim da`rejede shegaralaw;
- lizing beriwshi ta`repten lizing ob`ekti u`stinen bag`darlang`an maqsette paydalaniwdi qatan` itibarg`a aliw na'tiyjesinde lizing aliwshi lizing ob`ektinen alg`an paydasi esabinan lizing to`lemin o`z waqtinda to`lew;

- lizing xizmetinin` turaqlilig`in ta`miyinlew ushin ha`zirgi ekonomikani erkinlestiriw da`wirinde lizing to`lemleri quramindag`i bank u`steme protsentin keskin kemeytiwdi basqishpa-basqish a`melge asirip beriwi;

- birinshi lizing sha`rtnamasi menen aling`an lizing ob`ekti ushin paxtashiliq ha`m g`a`lleshilik xojaliqlaridan u`steme qun protsentin lizing mu`ddetinin` yarimina shekem qisqartiw ha`m keminde saliq ha`mde to`lem engiziwi;

- lizingke aling`an ob`ektlerden paydalaniwda haqiyqiy qa`rejetler kalkulyatsiyasi boyinsha ekonomikalik qatnashlardi jolg`a qoyiw;

- lizing sistemasin qa`liplestiriw, rawajlandiriw ha`m ja`mi qa`rejetler ushin aylanis qarjilardi tiykarinan o`z xizmeti ha`m du`ziwshiler ja`rdeimnde du`ziletug`in lizing paydadan paydalaniwg`a bag`darlaw;

- lizingti kredit kelisimi menen salistiriwda a`hmiyetli jag`daylardi itibarg`a aliw kerek.

- lizing kompaniyasinin` lizing xizmet ko`rsetiw formasi ha`m lizing to`lemi esap-kitaplari buyiritpashi ta`repien tan`law huqiqin beriwi za`ru`r ha`m lizing to`lem mug`darin orinlag`an jumis ha`m xizmetlerden alg`an paydasi esabina to`lewdi belgilew;

- lizing ob`ektine payda ha`m qa`rejetler analitikaliq esabin ju`rgiziwi ha`m ma`wsimlik lizing to`lemlerin engiziwi o`nimnin` o`zine tu`ser bahasinin` artiwini belgili da`rejede shegaralaw;

Usi bizin` juwmaq ha`m usinislari O`zbekistanda lizing xizmetini rawajlandiridighan` ekonomikalik ha`m xukikiy tiykarlarni ja`nede jetilistiriwge ja`rdem beredi dep oylaymiz.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. O`zbekistan Respublikasining «Lizing to`g`risida» gi Qonuni, 1999 yil 14 aprel.
2. O`zbekistan Respublikasi «Ijara to`g`risida»gi Qonuni, 1991 yil 19 noyabr.
3. O`zbekistan Respublikasining 447-11 sonli Qonuni bilan respublikaning lizinga oid qonunchilik hujjatlariga tegishli o`zgartirishlar kiritildi., 2002 yil 13 dekabr.
4. O`zbekistan Respublikasi Prezidentining 2002 yil 28 -avgustdagi «Lizing tizimi rivojlanishini yanada rag`batlantirish buyicha chora –tadbirlari to`g`risida»gi Farmoni.
5. O`zbekistan Respublikasi Prezidentining Qarori. O`zbekistan Respublikasi Davlat mulki Qo`mitasi faoliyatini takomillashtirishga doir chora – tadbirlar to`g`risida. 2006 yil 26 aprel`.
6. O`zbekistan Respublikasi Prezidentining Qarori. 2006-2010 yillarda O`zbekiston Respublikasida servis va xizmat ko`rsatish sohalarini rivojlanishini jadallashtirish chora –tadbirlari to`g`risida. 2006 yil 17 aprel`.
7. Karimov I.A. 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2015 yil .
9. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. T.: O`zbekiston, 2009. – 24 b.
10. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Uy-joy fondini foydalanishga tayyor holda rekonstruktsiya va ta`mirdan o`tkazish uchun pudrat ishlari ko`lamini kengaytirishni rag`batlantirish bo`yicha qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risida. 2009 yil 29 yanvar`, PQ-1051-son.
11. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki bozorni to`ldirishga doir qo`shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida. 2009 yil 26 yanvar, PQ-1047-son.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ishlab chiqarish va ijtimoiy infrastrukturani yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2009 yil 20 yanvar, PQ-1041-son.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida. 2008 yil 28 noyabr, PF-4058-son.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi. Iqtisodiy nochor korxonalarni tijorat banklariga sotish to'g'risidagi tartibni tasdiqlash to'g'risida. 2008 yil 19 noyabr, F-4010-son.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2008 yil 18 noyabr, PF-4053-son.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2009. – 120 b.

17. I.A. Karimov. Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari T-1999 y

18. I.A. Karimov. Jamiyatni islox qilish yilida T-1998 y

19. Bekmurodov A.Sh. va boshqalar O'zbekiston iqtisodietni liberallashtirish yillarida. 1-5 qismlar. T.: TDIU, 2005.-310 b

20. Gazibekov D.G., Sobirov O.Sh. Lizing i ego razvitie v Uzbekistane.T., «Moliya», 2001

21. Yu.T. Dodoboev., A.T. Gavurov, O.V. Jidkova. «Lizing» Ucheb.posobie Kuvasoy, 2000

22. Nabiev.G., M.D. Marpatov. Lizing g'oyasi, tarixi, huquqiy asoslari va amaliyati Tashkent-2004

23. Lizing info. Lizing chto eto takoe Vestnik №21 2012

25.A. Vahobov,N. Jumaev, U.Burxanov. Xalqaro moliya munasobatlari
Tashkent-2003

25. Vilkova N. Mejdunarodnyy finansovyy lizing. Ekonomika i jizin`
№20.2000

26. Gazman V.D. Lizing: teoriya, praktika, kommentariy.T-2000

27. Zaymedinov S, Dodobaev.D. Moliyaviy lizing. Tashkent-2003

28. Xolmirzaeva B. Finansovyy uchets. Tashkent-2002

Ekonomicheskoe obozreniya

O`zbekiston iqtisodishi

Novosti Uzbekistana. www.uzreport.com,

Jahon Banki ma`lumotlari. www.worldbank.org

evropa tiklanish va taraqqiet banki ma`lumotlari www.ebrd.org

www.google.ru.

www.reviem.uz

www.cer.uz

www.obo.ru